

NASRADIN-HODŽA U BOSNI

Branko Ćopić

LEKTIRA
NARODU

ŠKOLEGIJUM
LEKTIRA
7

ŠKOLEGIJUM

LEKTIRA

7

Branko Ćopić, Nasradin-hodža u Bosni

© Fondacija "Branko Ćopić" Banja Luka

Izdavač:

Mas Media Sarajevo

Fond otvoreno društvo BiH

Za izdavača:

Emina Šukalo

Dobriša Govedarica

Urednik biblioteke:

Nenad Veličković

Pogovor:

Nenad Veličković

Korektura:

Sandra Zlotrg

Dizajn:

Asim Đelilović

DTP:

Boriša Gavrilović

Tiraž:

2000 primjeraka

Tekst, uz korektorske ispravke, preuzet iz Branko Ćopić. *Bojovnici i bjegunci*.
Beograd: Prosveta; Sarajevo: Svjetlost; Sarajevo, Beograd: Veselin Masleša,
1985.

NASRADIN-HODŽA
U BOSNI

Branko Ćopić

Sarajevo, 2015.

Sadržaj

	7
NA GRANICAMA	
	13
NASRADIN-HODŽINA LAŽ	
	19
PRED ZATVORENIM VRATIMA	
	25
U MLINU	
	31
U KRAĐI	
	37
U BUNI	
	45
SREĆNA ZEMLJA	
	51
U ŠUMI	

57

U ORLOVSKOJ KLISURI

65

NA ČUDOTVORNOM VRELU

73

NEVJERNI ALAHOV SLUGA

79

RAZGOVOR S ČOVJEKOM

85

SOCIJALNI ANGAŽMAN ČOPIĆEVOG
NASRADIN-HODŽE U BOSNI

NA GRANICAMA

Bilo se već dobrano odjutrilo kad je Nasradin-hodža, vodeći za sobom svoje malo jogunasto magare, izbio prijekim, uskim putem navrh klanca. Dospjevši najzad na ravan, do širokog kolnika, duboko je othuknuo i obrisao oznojeno čelo širokim rukavom svoga izlizanog starog ćurka, postavljenog lisičinom, koga on već tolike godine neprekidno i zimi i ljeti nosi.

– Ovo mi je najvrijedniji dio odjeće pa ti ga ne smijem, robe zemaljski, nigdje skinuti ni ostaviti – ni u hanu, ni u džamiji, ni u kavani, ni kod rođene kuće – sve me nekako strah nestaće ga; ma da ga niko i ne dirne, čini mi se, u havu bi se pretvorio – tako se pravda Nasradin-hodža kad ga saleti žena ili komšija zašto i za najvećih vrućina vuče na sebi onu svoju ćurčinu.

– Šućur Alahu, lijepa dana! – uzdahnu Nasradin-hodža kad se dobro izduva i zagleda se u dolinu ispod sebe, stiješnje-

nu sa svih strana šumovitim bregovima, prošaranim ovdje-ondje po nekim sjenokosom ili pašnjakom. Sasvim ispod njega, u prisojnoj strani brijega, na pjeskovitu i neplodnu zemljištu pribio se i njegov džemat – tridesetak sirotinjskih muslimanskih kućica, pokrivenih jelovom šimlom pocrnjelom od nevremena i starosti. Gledan onako s visoka učini se Nasradin-hodži taj njegov džemat odnekud sitan i smiješan, golemo smiješan sa svim njegovim brigama i bojaznima što ga od neko doba more zbog njima nerazumljivih i čudnih puteva kojima je krenuo njihov džematski hodža. Obasjan suncem gleda ga Nasradin sa vrh brijega pa se odjedanput glasno i od srca nasmija, sjetivši se jučerašnjeg brižnog sjetovanja i opomena njegovih vjernih, upućenih njemu – njihovom hodži.

“Nasradin-hodža”, veli, “odavna si naš hodža i mi te svi poštujuemo, ali, brate, čovjek si nekako na svoju ruku i mimo sav svijet – smije ti se butum Bosna. Pa džaba ti što, evo, i pod starost djetinjiš i što ti je draga svakakva šala i maskara, džaba ti i što voliš popiti, što ne priliči nijednom pravovjernom a kamoli hodži, ali, Nasradin-hodža, bolan, ti ne gledaš ko je kakva vjera, nego radiš ko da ti je vas dunjaluk brat – i Vlah, i Šokac, i Čivut. Ljutiš Alaha, Nasradin-hodža, jer nećeš da vidiš kolika je granica koju je postavio između nas i ostalih vjera. Ona fukara, Petko Macura, na tvome margaretu i mlinari se i drvari se; kad se god ko razboli, bio Vlah, bio Šokac, kakva vjera bila da bila, ti odlaziš da ga obiđeš, ideš im i na veselja, a sve mi to odavna gledamo i ćutimo. Ali ovo, Nasradin-hodža, to je prešlo svaku mjeru: u tvojoj pojati bolovao je mjesec dana onaj prosjak Mile Dragosavac, kod tebe je i umro. Dvorili ste ga i ti i tvoja hanuma, sjedio si po čitave noći pored njega – sve mi to znamo. Pa na što to sad naliči, Nasradin-hodža, Alaha ti, ko da si nikakva vjera, ko da moćni Alah nije postavio granice između ljudi i gdje je taj ko može da ih prijeđe!”

Sjeća se svega toga Nasradin-hodža, oblijeva ga more drhtave mlade svjetlosti jutarnje, i čudno mu je i nerazumljivo otkud neko može i za trenutak da povjeruje u neakve granice koje stoje između ljudi, kad, evo, na ovom svijetlom mirišljavom božjem jutru duša ti osjeća da su ti bliski i podjednako dragi i nevjernik i pravovjerni, i ptičica u gori, i lišće što treperi na jutarnjem vjetru – brat si svemu živome. Sve mu se čini kad bi ove njegove džematlije bar jedanput, u jedno svijetlo – vedrinom i suncem bogato jutro – pogledali u svijet s ovoga brijega, da bi shvatili i razumjeli zašto je Nasradin-hodži jednak i prosjak Mile Dragosavac-nevjernik, i pravovjerni Memaga Šćeta, onaj luckasti Šćeta što se go i bos skita kroza sva sela i vječito pita za nekakva goveda. Juče je u njegovoj pojati umro Dragosavac, a sutra će, možebiti, to isto zadesiti i Memagu. A kakva je razlika između te dvije sirotinjske smrti?

I kad se sjeti prosjaka Dragosavca i onih tihih noći punih mjesečine, provedenih pokraj njegova uzglavlja, Nasradin-hodžu podiđe nekakva tiha i laka tuga od koje se probodri i smekša srce a oči postaju zamišljene i sjetne.

– Ej, siromah, opusti pojata, ohladnje mjesto gdje je ležao... Tako uzdahnu sam za sebe Nasradin-hodža, pojaha magare i krenu kolnikom put čaršije. Uz put se zabavljao i smijao pogađajući tobož čije je koje žito zasijano pored puta: – Ovo je vlaško, ovo naše, ovo šokačko... Ej, moje mudre džematlije, kad je Alah stavio granice između nas, pogodite onda čije je koje žito... Svi su znojevi jednaki i jednako skupi, bilo naši, bilo njihovi...

– Pri ulazu u kasabu, na dosta prostranoj pijaci, zapade Nasradin-hodža u gužvu i u metež. Bio je pazarni dan, pa se sva okolna sela slegla u kasabu da pazare. Dobro se oznoji dok se progura kroza svjetinu i pope se do prostranog čardaka poviše pijace. Tu provede sve do poslije podne uz kavu i rakiju kod Mahmut-bega Kalauzovića, svog starog

ahbabe – velikog veseljaka i pijanice, a kad se već stade primicati več, sjeti se da je u kasabu došao poslom, pa se žurno podiže i već malo prihvaćen rakijom oprezno se spusti niza strme uske basamake, tucnu glavom o niska izlazna vrata, pojaha magare i krenu naniže kroz prvu mahaluu.

– Idem sad najprije da kupim one stvari što mi reče žena – računa u sebi Nasradin-hodža, klateći se na magaretu – a onda ću se prohodati tamo-amoo kroz varoš da vidim što još ima novo.

Već u samoj čaršiji sjaha magarca pred mehanom Nurije Kršlaka, priveza ga u avliji pozadi kuće i tek što htjede da se uputi naniže, prema dućanima, kad se pred samom kapijom sukobi sa svojim starim poznanikom Lovrom Benićem. Bio je taj Lovro puki siromah odozgo iz Pobrđa, kuća mu je bila uvrh tijesna i vjetrovita klanca i jedne zime, da ne bi njega, propade Nasradin-hodža u buri i mećavi. Ide Lovro oborene glave, potonuo u nekakve teške i nevesele misli pa i ne vidi Nasradin-hodžu.

– Koje dobro, Lovro? Što si se zamislio bolan?

– O, ti si to, Nasradin-hodža! Slabo je, efendija, bogami, pla'oo slabo.

– Hajd, bolan, što si se okario, zna Bog i za te. Hajdemo u mehanu da malo posjedimo i promuhabetimo ko ljudi.

U mehani punoj dima i larme, Lovro se uz rakiju malo raskravi i ožive pa stade da se žali na svoju golemu sirotinju i neimaštinu koja ga siromaha oguba – očiju mu otvoriti ne da, osobito ovu posljednju godinu otkako mu se žena razboljela; pet mjeseci već logom leži – glave ne diže – a on, kukavac sinji, nema ni zelene jabuke da je ponudi, a kamoli da je odveze hećimu i plati lijekove.

– Eh, bolan, ima u Nasradina, daće tebi tvoj Nasradin-hodža, ništa se ti ne boj – sokoli ga raznježen Nasradin-hodža i daje mu u svilom izvezenoj čevrmi zavezan sav no-

vac što ga je pri sebi imao – drži, Lovro, halal ti bilo i ovo-ga i onoga svijeta.

I još dugo poslije, kad je Lovro bio već otišao, Nasradin-hodži se nešto pijano mutilo po glavi i nikako nije mogao da rasplete s kim je to maloprije pio i sirotinjske nevolje pretresao: čas mu se činilo da je to bio stari prosjak Drago-savac, čas opet Lovro, a zatim opet ona vječita skitnica Me-maga Šćeta – sve se to smiješalo i preplelo jedno s drugim pa ne znaš gdje počinje patnja jednog, a gdje nastavlja dru-goga.

– Uh, ljudi, koliko je sirotinje i nevolje u svijetu!

Mučeci se u govoru i svaki čas zaplićući jezikom, Nasradin je stao da objašnjava onima oko sebe kako nema nikakvih granica, ni božjih ni ljudskih, koje nevoljnike mogu podi-jeliti i rastaviti u različite tabore, sve je to jednako i jedna-ko bijedno i žalosno – bio to Vlah, bio Turčin.

Načetalo se oko njega besposlena svijeta pa mu se podru-guju i smiju:

– Aman, Nasradin-hodža, da nas nećeš prevjeriti i pokrstiti; nemoj, dina ti, ne pravi belaja.

– Nasradin-hodža, bolan, kakve ti to granice rušiš? Kad si već toliko zagazio i kindiso, moreš još noćas zapeti s mar-garcem pa na rusku granicu: ruši sve biljege nek našem car-stvu kraja ne bude.

A Nasradin-hodža nit čuje nit osjeća njihova bockanja i po-drugivanja, svega ga zahvatio nekakav topli svijetli zanos: svijet je pun sirotinje i nevoljnika – kraja nema nevolji ljud-skoj – i ovome narodu ovdje treba nekako dokazati i otvo-riti oči da vidi da je sve ovo što Nasradin-hodža govori je-dna velika i prava ljudska istina koju samo otvoreno i toplo ljudsko srce može da shvati i razumije.

Tako se muči Nasradin-hodža da iskaže nešto golemo i svi-jetlo što mu na duši leži, znoji se i smiješno maše rukama, zapliće se i sve mu se više čini da se to običnim ljudskim je-

zikom ne da iskazati, da je običan govor prazan i smiješan, a srce koje sve to osjeća i zna nijemo je i nema riječi...

Ni sam ne zna kako se i kad našao na ulici.

Potpiruje sumlak vjetar, pun zaostalih izmiješanih mirisa. Nad kasabom se pale prve zvijezde. Već uveliko pijan posrće Nasradin-hodža po neravnoj kaldrmi i tužno mrmlja u tminu koja sve više osvaja:

– Gdje su među ljudima granice?... Nema u čovjeku ni Vlahi ni Turčina... postoji samo golema ljudska bijeda i nevolja jednaka i vlaška i turska...

NASRADIN-HODŽINA LAŽ

Gotovo čitavu noć i sutradan do podne prosjedio je Nasradin-hodža u šumi poviše džemata sve očekujući kad će da se razide ona silna svjetina i nevoljnici što su se bili okupili oko njegove kuće.

Ovo je već treći dan otkako se oko njegove kuće okupljaju svakojaki bolesnici, bogalji i štokakva uzetinja božja, pa džaba ti sve i sva muka što njemu dodijavaju, nego mu ustaviše ono djece pa se ne smiju po čitav dan pomoliti iz kuće, osobito otkad dođe nekakav padavičar odozgo iz Dubokog Dola pa ga pred samim Nasradin-hodžinim vratima uhvati ona njegova bolest i stade zapjenušeno da se grči i bije oko sebe nogama zakrvavivši svu kaldrmu ispred kuće. A i pored toga nevoljnika bilo ih je još i gorih da je čovjeka jeza hvatala; sve se to sleglo oko Nasradin-hodžine kuće, jer se odnekud bijaše odjedanput pročulo da Nasradin-hodža umije da liječi i daje trave i zapise za svaku boljku –

i insansku i hajvansku – izliječi, veli, sve ko da si rukom odnio.

Nađe se siroma Nasradin u čudu: nit je on kad umio da liječi, nit je vjerovao u zapise, trave i druge lijekove i vradžbine kojima su babe i neke hodže branile i liječile narod. Ali ko će svijetu dokazati, osobito bolesniku i nevoljniku koga je njegova slaboća skolila pa ne zna šta će ni kuda će. Okupili oni Nasradin-hodžu sa sviju strana:

– Aman, pomagaj, Nasradin-hodža, ili nas odma vođe pobij, da se vaki ne vraćamo kući.

– Nasradin-hodža, i pobogu brat, spasavaj, vako se više durati ne mere.

Brani se Nasradin-hodža i kune svim na svijetu, da on od toga posla ne zna ništa ko ni magare u kantar, ali što se on više izvlači i brani, to kod naroda sve više preovlađuje uvjerenje da tu nešto mora biti posrijedi i da Nasradin-hodža posigurno zna nekakve basme i lijekove, samo neće da ih kaže. Ta ne bi se on toliko branio i kleo da tu nešto nema.

– Ma kazivo je jedan padavičar iz Mliništa otkad je kod tebe kavu popio, da je odma ozdravio ko da mu ništa ni bilo nije; znaš ti, Nasradin-hodža, samo nećeš, to ti je...

– O, brate, kolika je ljudska nevolja, ni znao nijesam dosad, kraja joj nema – misli u sebi Nasradin-hodža i tužno gleda u gomilu jedna i nevoljna naroda pred sobom. – Otkud se samo ovoliki sljegoše i sastaše ovdje?...

Branio se Nasradin-hodža jedan dan, branio drugi, i kad vidje da to ne pomaže i da svijet ne kani da se razilazi, nego se još i više okuplja, nemade siroma kud, nego se drugog dana uveče, kad se već dobrano bilo unoćalo, izvuče polako u štalu, osamari magarca i krenu da pobjegne pa kud bilo da bilo samo da se skloni između njih kad im već pomoći ne može – dodijalo mu već bijaše da gleda živu ljudsku nevolju i sluša plač i preklinjanje. Kad je već pojahao, pripazi ga neki od onih bolesnika koji je spavao na nekakvoj sla-

mi uza štalu, pa ga stade lelek i bugaranje (ode Nasradin-hodža, a ostavi same njih nevoljnike!), izbudiše se i ostali i sva sreća što je bila pomrčina, a magare dobro poznavalo put, pa ga ne mogoše stići nit u onoj zabuni vidješe pravo kud umače. Još dugo iza sebe čuo je njihovu viku i zapo-
maganje, a kad već zađe u šumu, kroza šum lišća i nemir-
no zujanje u ušima, činilo mu se kao da to za njim putuje i
prati ga glas njihove nevolje. Bi mu nešto krivo i grdno mu
se ražali što ih je ostavio.

– Ajak, brate, ja pobjego ali mi srce tamo ostade, pa i gdje
čovjek može da se sakrije od ljudske nevolje? Eh, grehota
u Boga, što ih ostavih.

I sunce se već navija na podnevak, a Nasradin-hodža jedna-
ko sjedi u šumi. Neispavan je i gladan, ali mu nije ni do sna
ni do jela. A otkud će na to i da misli, kad zna da mu dolje
pred kućom čeka čitav buljuk bolesnika i ostalog potrebita i
nevoljna svijeta: neko zbog nedaće u marvi, neko što mu se
ne drže djeca, a neko opet zbog nekakva nesretluka i naza-
tka u kući. I sve to gleda u nj i od njega pomoć očekuje.

– Eh, tužni Nasradine, nevolja ljudska i od rođene te kuće
očera.

Vajka se tako Nasradin-hodža, pa se prisjeti nešto kako onaj
svijet što je došao oko njegove kuće i danjiva i noćiva. Sku-
pljaju se oko ručka u gomilice: jedu, neko luka, neko ljuta
posna sira, neko suve kukuruze, a neko – il nema šta, il je
mislio brzo obršiti posao – pa nije ni ponio ništa, sjedi po
strani i guta siroma pljuvačku. A uveče za konak još veći
jad: natrpala ih se puna pojata, leže sve jedan preko drugo-
ga, guraju se i uzdišu, drugi navukli slame iz pojate pa pro-
strli i polijegali po avliji i oko štale, jedni opet po svu noć
sjede i lože vatru – strah čovjeka zapaliće mu ono sirotinje.
Pati se jadni svijet, a sve zbog njega, uzda se u njegovu po-
moć, a on, eto, pobjegao. Ne podnosi mu savjest da laže i
baje, kad već sam u sve to ni trunke ne vjeruje.

A zar opet ovako nije gore, misli se Nasradin-hodža, da se svijet ovako muči i zlopati čekajući tolike dane i noći oko njegove kuće, zar ne bi po sto puta bolje bilo iščitati im i posavjetovati što bilo da bilo, samo da odu i da se smire. Dati im u srce kakvu bilo nadu, tako će bar lakše tavoriti i durati. Kad već nema nikakva izlaza, blagodat je i to kad bar čovjek ima u što da se nada pa makar to bila i najveća laž.

– Kad već nije druge, moram tako – zaključí u sebi Nasradin-hodža – i Alah će oprostiti i vidjeti da ne lažem za svoju hasnu, neg što me na to načera ova ljudska bijeda i nesretluk.

Jedva se podiže jer mu se od duga sjedenja noge bijahu udruvenile, nađe na jednoj čistini svoje magare i krenu naniže put džemata. Na potoku koji je proticao iza džemata nabasa na suludog Mehu Pozderca; sjedio je s nogama u vodi i polijevao živu ranu na lijevoj ruci sam sa sobom nešto besjedeći. Kad ugleda Nasradin-hodžu, iznajprije se prestrašeno trže, a onda sav radostan skoči, zgrabi prljavi zavoj s ruke i mašući njim kao sa zastavom pojuri u džemat.

– Evo ga, evo ga! Ide Nasradin-hodža, sve će nas izliječiti! Ej, hej! – i izgubi se iza živica veselo kličući, iako ga niko nije čuo jer je džemat bio još podaleko.

Kad Nasradin-hodža stiže pred kuću, zateče sve u veselu žagoru i nemirnoj tremi. Dok je bio gore u šumi, među okupljenim svijetom se bijaše pronio glas da je Nasradin-hodža otišao nekud po nekakvom tajnom i samo njemu znanom vračarskom poslu i da će za sve njih donijeti lijeka i spasa – ganule ga zar bijahu njihove suze.

Čim Nasradin-hodža sjede na prag i oglasi da će kazivati ljekove i davati zapise, nastade pred kućom, oko njega, gužva i tiskanje, sve dok on ne zaprijeti da su džabe svi zapisi onome ko se bude gurao i srljao ko prase u surutku. Tek onda se urediše i smiriše, jedino su oni zadnji nešto žagorili i prepirali se.

– Pazi dobro – započe Nasradin-hodža da tumači jednome sa živom ranom – pomiješaj mlijeko od devet bijelije kobilica, pa od toga izmeti maslo i s njim maži ranu. Ako od toga ne prođe ni od čeg drugog, lje, neće.

Drugog sa pocrvenjelim trahomatičnim očima posavjetova da ih ispira rosom s crnog trna, trećem dade zapis i prikriča mu da mu to žena zašije u pojas ako hoće da im se drže djeca, jednom što mu se nijesu držala goveda kaza da tri puta obleti oko štale vičući: “Ovako oko moje štale bolest lećela, a u nju ne mogla!” Istina, ovaj mu siroma kaza da on i nema štale, nego mu goveda leže pod vedrim nebom, a na to Nasradin-hodža samo nemoćno podiže ruke:

– E, brate, kad nemaš oko šta lećeti, onda ti samo božja milost pomoći može, moli se Bogu, grešni brate, neće li te on pomoći i pogledati na te.

I tako su se ređali jedan za drugim: starci, mladići, žene, djeca, dok se Nasradin-hodža već ne umori od namišljanja, pa je onima zadnjim davao samo zapise pišući u njima kojekave nerazumljive i besmislene šare.

Smrkavalo se kad je već i posljednji nevoljnik primio savjet, i izgubio se niz žut, izlokani džematski drum. Nasradin-hodža se diže, othuknu i obrisa s čela krupne kaplje znoja. Bilo je već odavna vrijeme za večernju molitvu.

Penjući se uz munarar uskim, mračnim drvenim stepenicama, on se još jednom sjeti onoga dugačkog reda nevoljnika i svoga današnjeg “liječenja”, pa se od nekakve svoje lju-te muke i žalosti glasno nasmija nad tom ljudskom bijedom, samo da rastjera onu studen i tugu što mu se bijaše savila oko srca. U pustoj džamiji smijeh mu odjeknu nekako jezivo i mrtvački kao da se sama smrt nasmijala nad svijetom. Prestraši se i još više rastuži.

U pustoj oblačnoj noći jecao mu je i dizao se glas kao da se bje s pomrčinom i s još nečim strašnim i moćnim što iz te

tmine vreba i ruši se na goloruk i nezaštićeni narod. Starci po kućama začuđeno su dizali glave i osluškivali.

– Aman, aman, još Nasradin-hodža nikad ljepše nije učio. Kad završi molitvu, Nasradin-hodža, vas u znoju i nekoj čudnoj tremi, podiže oči put neba. Kroz razderane teške oblake treperila je i utopljenički se borila s pomrčinom jedina jedina zvijezda. U bolnu zanosu on podiže put nje obje ruke:

– O, veliki Bože, Ti vidje moju današnju muku i laž. Morao sam tako, to Ti dobro znadeš. Pa sad, ko je kriv za sve ovo: Ti ili ja, ili neko treći, meni nepoznat?!...

PRED ZATVORENIM VRATIMA

Smiješan u svojoj velikoj dobroti i nespretnim pokušajima da ispravi ono što su božji i ljudski zakoni iskrivili i naopako postavili, a nesrećan i tužan zbog zla i nevolja što su se u svijetu zacarile i tištale nezaštićen i goloruk narod, živio je tako Nasradin-hodža boreći se poput svijeće kojoj srce daje svu snagu i svjetlost. Često su mu se puta smijali i držali ga za budalu, pronosili o njemu svakojake – i preuveličane i izmišljene priče – čudili mu se i divili, dolazio je u prilike da bude bijen, ali ništa ga to nije moglo odvratiti od njegove velike želje da spasava, popravlja i uči. Za mladosti je, kažu, mnogo po svijetu hodio, ali gdje je sve bio i šta je učio niko vam kazati ne umije.

Jednog ljetnjeg prijepodneva, tek što Nasradin-hodža bijaše stigao iz drva i oko plotu u bašti nažeo za magare trave, kad mu banuše pred kuću dvojica ljudi iz susjednog džemata. Bili su to mladići veseli i živahni u razgovoru, masnih

fesova i sa golemim batinama u ruci, koje su sa sobom nosili zbog pasa. I dok je Nasradin-hodža pred štalom prebira on tu travu pazeći da u njoj ne bude koje kokošije pero, da magaretu ne bi stala voda, ona dvojica pričala su mu da su ih otuda poslali k njemu jer je, veli, kod njih u džematu umro nekakav prosjak, a njihov je hodža poodavno bolestan i slab pa nema ko da isprati rahmetliju. Oni su, kaže, spremili sve što treba, samo neka on dođe, sevap je.

I uvijek tako kad bi čuo da se neko upokojio, odlazio je Nasradin-hodža tamo i tužna i nemirna srca stajao dugo nad mrtvacem posmatrajući voštani mir na licu onoga koji odlazi s ovoga svijeta. Šta li je to u posljednjem trenutku vidio pokojnik kad mu je lice tako mirno, ni bolno ni radosno; šta je to što ne vidi ni Nasradin-hodža, niti iko drugi od živih? Šta je to što je samo mrtvome dano i objavljeno? Zašto živ čovjek to ne može da dozna, nego vječito drhti i trza se u svojim nemirima i sumnjama kao plamen svijeće koju neko žurno nosi kroz noć.

I često u besanim noćima, nošen svojim nemirima, on se sjećao dubokog mira pokojnika i bilo mu je i teško i čudno zašto to živu čovjeku nije dano.

Premećući tamo-amo po kući i podugo tražeći nešto, Nasradin-hodža se najzad opremio i pojahao magare. Susjedni džemat bio je dosta daleko. Uz put su mu ona dva mladića pričala kako je taj stari prosjak, Meho Pozderac, nađen sav zemljav i krvav na pragu Mutevelića kuće, gore u vrh sela pod samim brijegom. Onako star i slab vraćao se iz kase od hećima pa ga po svoj prilici zatekla u putu noć, i on onako u pomrčini, silazeći nogostupom niz brijeg, okliznuo se i ugruvao negdje o kamenje. Jedva je stigao do Mutevelića kuće, za njim se dobro poznavao krvav trag, i tu je zar lupao i zvao da mu otvore, ali oni iznutra ili su se zbog nečeg bojali (kuća im je pod samom šumom), ili ga nijesu čuli, tek izjutra rano, kad su otključali vrata, našli su starca

mrtva s glavom na samom pragu. A kažu, nit su čuli da je lupao, nit da je zvao, samo je pašče svu noć lajalo, ali su držali da je to zbog lisica.

Pred Mutevelića kućom pokazaše mu krvav trag preko čitave avlije sve do praga pred kojim je čitava kaldrma bila zakrvavljena. I klimave, stare avlijske vratnice bile su okrvavljene na tri-četiri mjesta, vidjelo se da ih je siromah teškom mukom otvorio pipajući gdje se nalazi reza. Po osušanim mrljama krvi po kaldrmi već se hvatala prašina, a neko je, vidi se, još za jutro začistio avliju brezovačom koja je stajala prislonjena uz ogradu, pa su se mrlje još više istrle. – Još malo pa će ih sasvim nestati – pomisli Nasradin-hodža i nešto se golemo rastuži. I niko se neće sjećati da je tuda posljednji put prošao jedna siromah.

Sprovod je bio mali, sirotinjski skroman i tih. Penjali su se pouskim putem uz brdeljak, pod nogama se krunio i osipao kamen pješčar. Na zaravni obrasloj bujadi bilo je groblje ograđeno posivjelom grabovom ogradom. Nad čutljivim sprovodom smijao se modar sunčani dan i čula se ševa izgubljena visoko negdje u beskrajnom plavetnilu.

Za čitavo vrijeme sprovoda, pa i poslije kad su se vratili s groblja, Nasradin-hodža bio je neobično zamišljen i tih. U Krupića kavani započinjali su s njim razgovor i nudili ga kavom, ali on je odgovarao nerado i kratko i odbijao fildžane nesvjesnim laganim pokretima ruke i ne gledajući u njih baš kao čovjek koji je sav zaokupljen nekakvom svojom upornom i neveselom mišlju. U ovakvim trenucima smetao mu je razgovor i nametljiva blizina ljudi. Rijetko su ga vidali takvog pa im je bilo neobično.

– Okario se zar zbog nečeg hodža pa mu nije ni do eglena ni do kahve.

Pošto još obiđe oboljelog hodžu i posavjetova ga da se čuva, krenu se Nasradin-hodža kući već u sam mrak.

Ovako, odmah s noći, najvolio je da putuje.

Ej, koliko je on samo prosanjao i koliko je planova iskovao putujući ovako na magaretu kroz sivi sutonji mir. Ne smetaju ti i ne skreću pažnju ni ljudi, ni njive i kuće oko puta, ni bistri sunčani vidici – sve je to utonulo u sutonu, samo se nejasno u mraku nazire predjeo oko tebe i ti ga možeš zamisliti kakvog god hoćeš, izgledaće ti da je zaista taki. Putuješ sam i s tobom tvoja misao.

Lagano i pažljivo tapka magare drumom. A okolo svuda noć, tišina i samoća. Nasradin-hodža sjeća se onoga upokoženog starog prosjaka, te misli o njemu mučile su ga čitav današnji dan.

Eto, ovako je i on siromah star, slab i bolestan putovao sam kroz noć. Sam. Kako je to teško kad je čovjek sam; nigdje nikoga, nigdje topla živa božjeg stvora koji ti je blizak, a čovjek često zaželi da mu iko kaže dobru prijateljsku riječ, zaželi da s kim progovori o svojim brigama i svojoj nevolji pa makar i s nijemim božjim stvorenjem, s magaretom ili s paščetom. Ali starac nije imao ni toga i njemu je bilo još teže. Primicala mu se smrt, a on je zaželio da ne umre sam negdje u polju, htio je da umre kod ljudi. (Među ljudima je i smrt lakša.) Siromah stari, umro je uzaludno kucajući na tuđim vratima. A tako su sva vrata u svijetu zatvorena, svukuda brave, mandali, katanci i teška nepokretnost zatvorenih vrata, sve se ogradilo i zatvorilo, a čovjek nevoljnik nalazi se sam napolju i uzaludno lupa da mu se otvori.

– Uh, uh! – neugodno se strese Nasradin-hodža i kao da se u istom trenutku pred njim otvori čitav ovaj široki svijet vas okovan u nekakve brave i katance i obzidan studenim bedemima, a vojska nevoljnika putuje, sama, jadna i gola, i krvavi se pred ćutljivim, hladnim tuđim kapijama, a nigdje nema ključa nit iko dolazi da im otvori. A ljudske uzdahe i dozive guta noć i studena praznina.

– Ko li je sve to zatvorio i gdje su sakriveni ključevi?

I dugo je tako ćutke i zamišljeno osluškiavao kao da očekuje od nekoga odgovor na to pitanje upućeno nekuda u pomrčinu nekom nepoznatom. Trže se i osvijesti tek u neke kad mu neka noćna ptica sunu ispred samog lica. Tek tada opazi da je magare skrenulo s puta i da već poodavno stoji uz nekakav plast i izvlači iz njega sijeno.

– Prokleti hajvan, nikad se najesti nećeš, pomisliće ko da još kradem sijeno. Hajd, kreći se, što si se ududučio ko da si drven.

Skrenu na put i ponovo ga zaokupi stara misao.

Kako je to teško kad je čovjek sam i kad zna da je pred njim sve zaključano. Noć i praznina, beskrajna studena praznina, a ti ideš sam sa svojim tugama i sa svojom sinjom ljudskom nevoljom – i nigdje nikoga.

– Ej, da su negdje u ovome svijetu za njih bar jedna vrata otvorena, jedna jedina vrata kroz koja se prolazi do živog božjeg stvora sa toplim ljudskim srcem.

U toj misli stiže i pred svoju kuću. Odvede magare u štalu i onako u mraku napipa u jednom uglu nešto preostale jutrošnje trave i baci mu je u jasl. Kad uđe u kuću, zateče ženu i djecu već u dubokom snu. Na ognjištu je još tinjala nezapretana vatra. Pored nje nađe tepsiju s komadom već ohladnjele pite džilituše. Nije mu se jelo, nešto ga je gorko stezalo i gušilo u grlu. Skloni pitu u orman, napi se vode i stade da se izuva.

Ej, ej, a koliko njih tako kucaju i zovu poput onoga starog prosjaka, a svuda je zatvoreno i studen bije iz tuđih kapija koje su rastavile insana od insana, božjeg roba jednog od drugog, a nit se može odovud tamo, nit otud amo, baš ko na granici raja i pakla. Ma da su bar jedna otvorena vrata koja će prijateljski primiti onoga ko se sam, nevoljan i sirotan, potuca po noći...

I pun nekakvog bolećivog toplog drhtanja koje ga je čisto gušilo u ovako tijesnu i zatvorenu prostoru, on ustade i ši-

rom otvori kućna vrata mrmljajući kao da razgovara s dragim poznatim gostima koji su mu stigli odnekle iz daleka svijeta:

– Hajte, hajte, ulazite svi, ima mjesta, nije kod Nasradin-hodže tijesno... Golema je i prostrana njegova kuća ko široko more, može u nju stati vas božji dunjaluk...

Prostro je asuru pored samih vrata i, zamotavši se u svoj otrcani stari ćurak, legao je onako obučen, baš kao čovjek koji je samo malo prilegao očekujući kad će mu se pojaviti željeni gosti.

Spolja je navirala topla zvjezdana ljetnja noć šturo osvjetljujući koštunjavo lice i prosijedu bradu zaspalog hodže. I niko nije dolazio. Samo se nečije lutačko pseto nečujno poput sjene ušunjalo unutra i odnijelo mu nove novcate opanke od prijesne goveđe kože.

U MLINU

Poviše džemata, u usku tijesnu klancu niz koji se ruši zapjenušen bistar gorski potok, još poodavno su desetak-petnaest džematlija o svom ruvu i kruvu sagradili mali poredovnički mlin. Dobro ti je to poredovnički mlin imati, ne plaćaš nikom ušura, ne čekaš i ne otimaš se o mjesto jer ti se zna tad je i tad tvoj red, sutra je drugog, preksutra trećeg i tako redom. E, sad, nije li tako najljepše, brate si moj slatki!

I sve bi bilo u redu sa tim njihovim mlinčićem da nije samo jedne napasti; uz klanac, pored samog mlina, prolazi put koji vodi gore na ravnicu do širokog kolnika, a na drumovima ti je vazda svakakva svijeta, skitnica, lopova i svakojakih probisvjeta kojima je drum i kuća i kućište. A najviše dodijaše prosjaci. Tek čovjek siroma došao u mlin i zasuo ono šaku-dvije ječma ili kukuruza, kad eto ti na prag kakvoga od njih, kumi, moli: daj, veli, makar šaku brašna, po-

skapaše mi djeca od gladi. A šta bi onda čovjek, de, mora mu dati pa makar da mu je za glavu stalo.

Najzad se džematlije domisle kako i tog zla da se otarase. Čim koji zaspe hitno da se melje, odmah zaključa mlin pa se skloni u bujadaru više puta, tu prostre džaku pa čitavo vrijeme, sve dok se žito ne izmelje, sjedi i nadzirava da ne bi ko provalio unutra i pokupio brašno. Naiđe onda koji od prosjaka pa kad vidi da je mlin zaključan, šta će, produži dalje.

I opametio se, bogami, svijet pa svi tako rade, svi osim džematlijskog hodže Nasradina. A on jednako goni po svom starom običaju: zaspe žito da se melje pa sjedne na mlinski prag i, čini se, čisto mu milo kad ko naiđe.

Njegov je red u mlinu subotom po podne. Znaju već za to prosjaci iz desetak sela uokolo: subotom melje Nasradin-hodža, nećeš džabe tamo otići. I tako siromah Nasradin-hodža, ne donese kući ni polovinu onoga što je u mlin odnio. Sjetuje ga i žena i komšije, ali uzalud, on samo zamišljeno i ćutke odmahuje rukom kao da se brani što mu smetaju u nekakvim njegovim golemim planovima i mislima. Subota je po pode. Topal proljetni dan. Nasradin-hodža udešava mlin, proba među prstima brašno i uz huk i pljusak vode razgovara sam sa sobom.

– Eto sad, dobro će biti, ni presitno ni prekrupno. Melji se, melji, blago božije... Eto, ovako i Alah melje, golem je njegov mlin, namelje svemu vilajetu; i svak se podmiruje iz njegova mlina, svaki živi stvor i svakakva vjera. Eh, eh, Alahova čuda i njegove zgode i svemoći, koliko li on samo nadvaja svijetu... A prošla je godina rodila, rodila baš dobro, dao je On što se kaže objeručke, manje će ovoga proljeća i prosjaka biti, stigo je Alah da nahrani sve, pa i njih... Veliki je On i njegovi mlini za svakoga melju...

Nagnut tako nad mučnjem u koji je sipalo toplo kukuružno brašno, on je nekoliko trenutaka nepomično stajao za-

duben nekuda daleko u čudne nepoznate prostore u kojima se okreću golemi i moćni Alahovi žrvnjevi i melju za čitav svijet. Obuze ga i strah i divljenje pred tom slikom i tek se u neke trže kao da se probudi:

– Alah, Alah, tvoje sile i ljepote!

Iza njega nešto lupnu. Iznenadeno se okrenu vratima. Na pragu je stajao prosjak, sijed, oronuo starac, sa golemim štapom u ruci. Govorio je nešto molećivo i žalosno, ali se od mlina i huke vode nije ništa čulo. Nasradin-hodža mu prinese uvo.

– Daj, daj makar čašicu, efendi – mrmljao je tužno stari.

Nasradin-hodža pomože mu da sprti torbu pa mu iz mučnja lopaticom dva puta zagradi brašna i sasu u nju.

– Eto, halal ti bilo.

Stenjući i uzdišući starac ponovo uprti torbu sve nešto mrmljajući, biće da je blagosiljao hodžu ili se žalio na svoju starost i nemoć.

Nasradin-hodža dugo je gledao za njim kako sporo odmiče uz klanac, zatim se ponovo vrati u mlin, htjede da nastavi sa svojim malopredašnjim razmišljanjem, ali mu se nešto nikako ne dade, kao da je negdje nešto bilo zapelo. Zausti da nešto kaže i, zastavši tako poluotvorenih usta, samo odmahnu rukom kao da se sa nečim miri.

– Eto...

Još se čestito nije ni okrenuo po mlinu, kad na vrata banu sljepčovođa sa slijepcem. Malo kasnije izbiše za njima i dvije Ciganke. Sipajući im brašno, Nasradin-hodža je mrmljao kao da se pred nekim pravda:

– Eto, kad im Ti nijesi bio kadar namljeti, mučno, dina mi, da ću im i ja išta pomoći; šta je moj mlin prema Tvome – ništa. Će sam ja, a će si Ti...

Ali što je podne dalje odmicalo, to su prosjaci sve češće pristizali. Proljeće je već uveliko bilo nastupilo i žita ponestalo pa se okolni brđani, kao i svake godine, digli u prošnju.

Bila rodna, bila oskudna godina, njima je sve nekako podjednako bilo. Njihovo se znalo: čim se dignu snjegovi i olista, eto ih dolje u niže i župnije krajeve u prošnju. Dijeleći jednom po jednom ono kukuruzova brašna što ga je još bilo ostalo u košu, Nasradin-hodža je iza svake usute lopatice ponavljao:

– Eto, kad im Ti nijesi dao, da ih se ja bar sjetim. Vidim ja da njima ni Tvoja rodna godina nije pomogla.

Kad se već suton stade hvatati, udari odnekle i Nasradin-hodžin stari poznanik i prijatelj Lovro Rebac, onaj što mu je jedne zime u klancu, u Pobrđima, život spasao. Nasradin-hodža baš je sjedio na pragu mlina i, vrteći među prstima jedan cvijet tratinčice, bijaše se nešto zamislio. Prenuo ga tek Lovrin glas:

– Hej, Nasradin-hodža, što si se zamislio, zar ne vidiš, bolan, da ti je mlin već izamlio, čuješ li ga kako jauče – prazan je.

Nasradin-hodža se trže, skoči, i još se i ne pozdravi s Lovrom, utrča u mlin i povuče za ustavu.

– Eto ti sad, baš imaju i pravo moje džematlije što me rezile da mi mlin po po sahata leti prazan, dok se ja dosjetim da ga zaustavim... Lovro, ulazi, bolan, amo; koje dobro?

Stidljivo vadeći iza pojasa veliku šarenu maramu, Lovro otpoče sve gledajući preda se:

– Ma, eto, znaš, Nasradin-hodža, nestalo mi ovo dana žita, a u planini nijesam još ništa zaradio, ne naručuje svijet drvene građe, pa dođo do tebe, znam da danas melješ, pa ko velim – da mi dadeš šaku-dvije brašna na zajam, vratiću ja tebi čim prije mognem.

– Pa hodi, Lovro, hodi, što se stidiš, bolan; nego čini mi se da u mučnju, aman, i nema ništa, il ja u mraku dobro ne razabirem. Dođi de i ti.

Primače se i Lovro, popipa prstima po dnu mučnja i začuđeno se okrenu Nasradin-hodži.

– Nema, bogami, efendija, baš ništa, da sve dno počistim ne bi šaku ukupio. Ma, zbilja, đe ti je brašno, da nijesi danas kome davao?

Nasradin-hodža samo neveselo uzdahnu:

– Eh, Lovro, brate, što ranije došao nijesi; pa da, davao sam, kako da nijesam davao, ta ko i ne bi dao kad sirotinja ište.

– Eh, eh, Nasradin-hodža, tvoje lude dobrote...

I obojica začutaše. Čula se samo voda kako žubori ispod mlina. U daljini je neko nekog dozivao.

Tek kad Lovro iziđe i pognute glave uputi se uz put, Nasradin-hodža, koji je sve dotle neodlučno stajao na sredini mlina i kao da je nešto očekivao, pokrenu se i iziđe na mlin-ski prag.

Lovro je već zamicao uz put i slijevao se s mrakom. Noć je sve više osvajala. Nad crnom masom brijega stražarila je krupna večernjača. Nasradin-hodža podiže put nje zamagljene oči: ne, to nije večernja zvijezda, to je svijetlo neveselo božije oko koje tužno gleda nevoljнике u noći, gleda golemu nevolju po svijetu kojoj ni on sam ne može na kraj stati.

U istom trenutku Nasradin-hodži bi grdno žao i sebe i ova-ga naroda i dobrog božjeg oka što stražari u noći, pa samo s uzdahom raširi ruke široko i predano kao da se razapinje:

– Eto, Veliki, džabe je, džabe, vidim i ja sam, nema toga mlina koji sirotinji može namljeti... Uzalud su i Tvoje rodne godine i moje davanje... ne pomogosmo joj ni Ti ni ja, kad je neko treći uhvatio pa steže i ne da...

U KRAĐI

A kad već nastupi proljeće s razlivenim vodama i ozelenjelim oranicama s ozimnim žitom, zajedno s njim naviri u sela i ljigava hladna njuška oskudice i gladi. Svuda se opazalo njezino prisustvo: i na ispijenim potamnjelim licima ljudi koji su poklopljeni teškom ćutnjom odlazili na posao, i na neprirodno raširenim i poplašenim očima djece i neveselim licima žena koje su oko natrulih plotova brale mladu koprivu. Po padinama iznad sela prestadoše pjesme i dovikivanje čobana i to je bio najjasniji znak da je u selu slabo i da se svijet plaho zabrinuo i sneveselio.

U Nasradin-hodžin džemat oskudica je navirala još rano s proljeća; već s posljednjim otopljenim snjegovima u mnogih je otišao i zadnji varićak žita iz ambara i kukuruzana. Navali svijet s pozajmicama i zaduživanjima. Zbuniše se i uzbuniše ljudi; mogao si svakog časa na kojem od džemat-skih raskršća sresti po nekog čovjeka kako s praznom tor-

bom neodlučno stoji na putu i ni sam ne zna na koju bi stranu krenuo u pozajmicu. Golemo se uzbrinu i Nasradin-hodža. Nije mu bilo do sebe, imao je u košu na tavanu još podosta žita, nego ga zabrinu narodna nevolja. Činilo mu se da je i on sam tu zbog nečeg kriv. Prestade da jede, odsiječe mu se i kava i duvan, pa samo povazdan hoda i muva se štokuda oko kuće kao da nešto traži. Stade sve češće da sam sa sobom razgovara pa mu se žena, sirota, uplaši da nije negdje nagazio na kakve čini ili na pasji sugreb, i krijući mu zaši u pojas nekakav zapis protiv čini i uroka.

– Nagazio čovjek, rahmeta mi materina, ništa nego to. Istina, i prije je on bio svoje ruke, ali ovo sad – prešlo je, valahi, svaku mjeru.

Ali nevolje njezine nastadoše tek onda kad svijet odnekle doču da u Nasradin-hodže ima još nešto žita, nije on to baš ni krio pa narod navali da pozajmljuje i raznosi. Znala je ona dobro da Nasradin-hodža nikad još nije zatražio da mu se povрати pozajmljeno, a, bogami, ni narod se nije sjećao da sam povрати. A Nasradin-hodža daje svakome ko dođe, a ne gleda hoće li njemu dotegnuti do novog žita; zaboravi on u takvim trenucima i na se i na porodicu.

Daje on tako jednog dana, daje drugog, a kad se trećeg dana žena pope na tavan i zaviri u koš, pljesnu se od čuda rukama kad vidje koliko je još žita ostalo.

– Nasradine, crna i zelena kukavico, šta je ovo! Nećemo, dina mi, imati žita ni za dvije hefte. Ma šta će ti djeca, bolan, jesi li bar na njih mislio, kad si već sebe zaboravio. O, o, nalet te ne bilo, kad si već taki, de!

– Eh, bolan – sleže Nasradin-hodža ramenima na tu njezinu viku i ne umjede dalje da se brani – de, jadna, što si se uzvikala, neće zato svijet otići u helać.

– Ma neće svijet, ali hoćeš ti, čuješ li. Ne dam, vala, više da mi se i jedno zrnce žita skine s tavana, ne dam, pa ubij me.

Ne mogu ja, vala, gledati kako mi djeca gladna po kući plaču, volim prije umrijeti pa nek me nema.

Nasradin-hodža samo očuta, ne znade joj ništa odgovoriti. Tako je, bogami, sve kako ona veli, ali opet...

Baš toga dana, nekako po podne, banu pred Nasradin-hodžinu kuću Nuriya Babić s praznom torbom. Bio je taj Nuriya seljak iz njihova džemata, siromah s troje djece i sa starim onemoćalim ocem. Čim ga Nasradin-hodžina žena ugleda s onom torbom odmah se sjeti zbog čega je došao pa zaklanjajući feredžom lice stade mu s praga vikati:

– Hajd, hajd, moreš se odmah vraćati, nemamo više žita ni za se, a kamoli za davanje, sve ljudi Nasradin razdijelio. Hajd, bježi na drugu stranu, traži kod koga znaš, ja više nikom ne dam. Ja sam ovdje gazda, nije ni Nasradin, ni ti.

I, nadajući se takvom dočeku, Nuriya bez riječi, oborene glave, iziđe iz avlije, sjeti se trenutno i gladne djece i stara oca i dan mu dođe sivlji i neveseliji. Ne gledajući ni sam kud ide, uputi se stazicom pokraj Nasradin-hodžine bašte, podiđe ga želja da pobjegne i izgubi se negdje u zelenim poljima, da se bar trenutno sakrije od svoje rođene nevolje. Na samom zavijutku iza plasta očupana sijena, sukobi se s Nasradin-hodžom. Hodža se čisto prestravi od njegova smrknuta izgleda.

– Nuriya, bolan, šta je tebi danas, kud si se to uputio?

– Uh, uh, ne pitaj, Nasradin-hodža, dina ti – othuknu Nuriya – ne smijem ti se, brate, vraćati kući da gledam onaj belaj s djecom, srce me moje zaboli kad ih samo pogledam nako gladnu i žalosnu. Očima me pojedose, pa eto ti. A ja im nemam odakle donijeti, nemam, vala, pa ubij me. Svade sam već pito pa niko ne da.

– Pa što kod mene, bolan, došo nijesi, ima u mene još, dao bih ja tebi.

– Ma bio sam ja, Nasradin-hodža, bio, a tvoja hanuma nadiže viku, pa kaže da ne da više nikome; veli, nema ni za njezinu djecu. A ja znam da bi ti dao.

– Eh, eh, moja žena, toga se belaja i ne sjetih. Baš je i mene jutros plaho rezilila. Nećeš, bogami, od nje izvući ni šake žita, znam ja nju. Da je oba pođemo moliti, opet je džabe. Kad ona ne da, ja joj, valahi, ništa ne mogu.

– E, e, tako je to moj hodža, poskapaće mi, vala, ono djece ko tići – othuknu opet Nuriya – ništa nego to.

I oborene glave, bez pozdrava, uputi se dalje puteljkom.

Nasradin-hodža neveseo je gledao za njim nekoliko trenuta, a onda odjednom, kao da se nešto prisjeti, uzviknu glasno: ha! I sav radostan potrča za Nurijom.

– Nuriya, Nuriya, pričekaj de nešto!

Nuriya zastade i čisto ga podidoše žmarci od tračka nade koji mu se toga trenutka upalio u duši.

– More biti, biće nešto dobro, dok hodža onako veselo viče. Nasradin-hodža zaduvan dopade i stade ga objema rukama udarati po ramenima.

– Nuriya, Nuriya, bolan, idemo noćas u krađu.

– Kakvu krađu, Nasradin-hodža, dina ti?

– U krađu kod mene.

Nuriya se još više zbuni:

– Ma šta je tebi, hodža, osvijesti se bolan. Il ti to sa mnom ćeraš komendiju!?

– Ma nije, Nuriya, jadan, slušaj dobro što ću ti kazati. Ja bi tebi dao žita, ako ćeš, punu torbu, ali ne smijem od žene. Nego ti noćas ponesi kakve ljestve, a ja ću se, kada žena zaspi, izvući iz kuće pa ću se spolja kroz pendžer uvući na moj tavan i žita ti usuti. Neće žena ni opaziti... Živa zgoda, moj Nuriya!

– O, o, krstio se ja ko Vlah ako sam to još ide čuo, ide čovjek krasti svoje rođeno žito. O, ljudi, ljudi...

– Ništa se ti ne čudi, nego kad se smrkne da si ovdje s torbom i s kakvim ljestvama.

Kad se već unoća i glasovi u selu utihnuše, Nuriya uprti torbu, skide se štaglja podugačke jasenove ljestve i preko bašte zaobilaznim putem krenu Nasradin-hodžinoj kući. Kad stiže do njegove bašte, zateče već tamo hodžu u nemirnu očekivanju.

– Gdje si već, čovječe?

Prisloniše ljestve uz kućni zid do tavanskog prozora, Nuriya ih je pridržavao da se ne okliznu, a Nasradin-hodža uze torbu i stade se peti na tavan. Jedva se provuče kroz onaj prozor, jer mu je smetao golem i nespretan ćurak. Oprezno pipajući stade da se šulja po mračnu tavanu, punom koje-kakve starudije koju tamo bijaše sklonila njegova žena. Zaškripaše stare i rasušene podnice, lupnu jedna daska. Nuriya pod prozorom čisto premrije i stade preplašeno zvjerati oko sebe ne ide li ko. Ništa se nije čulo doli tih šum vjetera u orahovoj krošnji. Nasradin-hodža na tavan opet učini jedan poduži korak, opet podnice škripnuše, a kad zakorači i drugi put, udari nogom u gomilu zemljanih furunskih petnjaka koje bijaše tu složio još kad mu se potkraj zime srušila stara furuna. Sruši se prvi petnjak, a za njim se stadoše osipati i ostali i kotrljati se po tavanu. Nastade luppa i zveket, a Nasradin-hodža uzalud pokuša da rukama zaustavi rušenje gomile. Žena pored ognjišta prestrašeno se trže iza sna i odmah joj bi jasno: neko krade žito. Stade je vika:

– Nasradine, Nasradine, gdje si, pokradoše nas! Odnesoše lopovi žito!

Kad popipa Nasradin-hodžino mjesto i vidje da je prazno, onako neobučena ispade pred kuću i stade berjakati:

– Berija, berija, orobiše nas pustahije! Berija, narode, ima li ide iko!

Obližnje komšije probuđene njezinom vikom stadoše na brzinu da prigrću ono haljina, zgrabiše ko je što prije sti-

gao: neko mašu, neko kolac, neko sjekiru s drvljanika i pojuriše drumom i preko plotova Nasradin-hodžinoj kući, uz put se dovikujući i sazivajući. U blizini grunu i nečija kubura, a siromah Nuriya koji s ljestvama već bijaše strugnuo ispod prozora, sad se još više stušti u brijeg, a sve mu se činilo da iza sebe čuje tutanj nevidljivih progonitelja.

Nasradin-hodža uzmuvaio se po tavanu pa sad ne zna da li da se javi ženi, da li da bježi. Neće ga, boji se, u ovom strahu i pometnji poznati komšije pa će biti boja. Već se čuje vika i dozivanje, nema druge, mora se bježati. Dotrča do prozora i proviri napolje – nema ljestava. Zovnu Nuriyu, niko se ne odazva. Da skače – previsoko je, šta će sad?

Skoljen sa sviju strana ko miš u mišolovci, on, onako nagnut kroz prozor, zastade nepomičan nekoliko trenutaka baš kao da o nečem duboko razmišlja, a onda s gorkim osmijehom podiže oči put ozvjezdana neba i raširi ruke baš kao da poput mučenika prima veliku i svetu žrtvu.

– Eto, Pravedni, vidiš li Ti sad ovo... Po čijim je ovo zakonima ovako udešeno?

... Neće biti da ovdje stoji Tvoj pravedni prst!...

U BUNI

Bilo je pri svršetku marta toga vučarnog i gladnog proljeća kad su se pobunila ta dva kmetovska sela prilijepljena na širokim padinama golema brijega, koji gornjim krajem bijaše obrastao u bukvik ispresijecan na mjestima manjim poljanama oivičenim vijencem lijesaka i trnja. Šta je odlučila bila ta šaka očajnika kad je zapalila i opljačkala dva begovska čardaka, pobila sve živo u njima, pa, prestrašena i zapanjena tim svojim iznenadnim i naglim činom, okupila se na vijećanje u šljiviku kod kuće popa Majkića koji je, kako se čini, i bio vođa čitave te bune. Bio je taj pop čovjek ćutljiv i težak, kosmatih obrva i piskava glasa, pa je neobično bilo slušati kako ta krupna ljudina govori tako ženski tanko i piskavo. Naročito ga begovi nijesu voljeli, osjećajući u njemu nekakvu opasnu snagu i samovolju koja je svakog časa mogla da nabuja i preraste preko okvira. Dva-put je iz zasjede pucano na nj, pa je od zadobijene rane še-

pao na lijevu nogu osobito kad se spremalo kakvo vrijeme i nepogoda.

Govorilo se da se pop nadao i ugovarao pobunu i u drugim selima, ali se poslije one paljevine sve bijaše zlokobno učutalo i smirilo, niko se nije dalje ni maknuo, a popu još istog jutra poslije toga poručise da s ljudima bježi i sklanja se kud zna, jer su okolni begovi stali da skupljaju i oružaju svu silu zlikovaca i beskućnika od zla oca a od gore majke, a Gojeni Alil, koji se bijaše zatekao u gostima tu u blizini, željan slave, jevtina megdana i seljačkih cura, već se sjutra dan s družinom bijaše krenuo put pobunjenih sela.

Bolestan i promukao od nazeba, Nasradin-hodža je tih dana ponajviše drijemao i grijao se u zapečku rijetko izlazeći samo do štale da magretu namakne hrane. A onoga večera kad buknuše čardaci, i kad se svijet po njegovu džematu uzbuni i prepade i cijelo selo zabruja kao košnica, iziđe i on iza furune, kašljući i suzeći sjede na krgavu grabovu kladu pred vratima i, pun jeze i nemira, gledao je kroz mrak kako daleko tamo pod brijegom sukljaju uvis crveni jezici plamena od prvog zapaljenog čardaka i nemirnim treperavim svjetlom polijevaju rubove šume.

– Gori! Čardak Alagića gori! – uzvikivali su zadihani prolaznici koji su svaki čas, neznano kuda, žurili i promicali pokraj Nasradin-hodžine kuće, i od toga uzvika: gori! još je veća i nelagodnija jeza podilazila čovjeka, preovladavalo ga je trenutno nijemo osjećanje paničnog straha baš kao da se čuju riječi kuga ili rat.

A Nasradin-hodža, pun nijemog bola i ćutanja, sjedi pognut malo unaprijed na onoj kladi, kao da je čitavim tijelom težio da se sad, na, stvori na mjestu nesreće; eto, tamo opet neko strada, tamo se čovjek bori s vatrom, mali nemoćni čovjek s velikim ognjem. Kako je to bolno.

Pa i ne znajući šta se to tamo događa, on segnu za svojim štapom pa pođe u pomoć, ali, već kad se podigao na noge,

sjeti se da je noć mračna i bez mjeseca, a potoci nabujali. S uzdahom se povrati u kuću, napipa mjesto iza peći i tužan leže odlučivši da će, čim se rasvane, otići tamo.

Svu noć se prevrtao na prostiraču sanjajući ružne i mučne snove.

Sjutradan, tek se osijecala zora, kad je Nasradin-hodža, zamotan u svoj stari ćurak, poguren, krenuo u Podbrežje. Još u putu, kod prelaza na potoku, čuo je da se to pobunila raja, Alagića i Krupića kmeti, razgrabila sve žito iz ambara, pobila sve živo, a oba čardaka zapalila. Nego, veli, neka ne gubi utaman glave onako slab i bolestan, već nek se vrati i sjedi s mirom. Što traži sebi đavola, kad mu ne treba! A ulak je, kažu, još noćas otišao Karabegovića kuli da zovne u pomoć Gojenog Alila i Muju od Kladuše, koji se, sva je sreća, zatekoše tamo u gostima.

Stojeći pored mosta oborene glave, zagledan u mutnu i nabujalu vodu, Nasradin-hodža je i čuo i nije što mu to ljudi govore i savjetuju. On već pred sobom kao da je gledao tu seljačku masu kako se puna mutnih žalosti, nevolja i gladovanja uzbunila, pa se valja i nadire pa ma kud bilo da bilo, isto kao i ovi zamučeni i nabujali potoci. Tvrd je život, nevolje su ljudske gorke i mračne, a nikoga nema da se nađe među njima, ničijeg toplog ljudskog srca koje saosjeća i razumije patnje nevoljnikove.

I sav otvoren i bolno osjetljiv kao krvava rana, on ćutke prijeđe most i primi se uza stranu put sela. Ljudi okupljeni oko mosta gledali su za njim s nekim pobožnim strahom i ćutanjem i tek poslije duge pauze neko se javi niskim sjetnim glasom:

– Eto, taki ti je on.

I stadoše da se razilaze neveseli i sjetni kao da su izgubili nešto drago.

Dotle je kroz Nasradin-hodžin džemat jurila na konjima četa naoružanih ljudi. Naprijed, sav u srmi i čoji, ponosito je

jezdio Gojeni Alil i pjevušeći, nakrivljena fesa, obzira se oko sebe vide li ga džematlije, naviru li krišom za njim iza pendžera djevojke i žene. Podbadao je svaki čas konja i rastapao se i od same pomisli kako će ga sutra, kad sljeze u kasabu, svi s divljenjem gledati, njega koji je prvi junački krenuo protiv pobunjene raje. Mnogo mu je bilo stalo do toga da ga vide kako jaše na čelu čete. Za pola konjske dužne iza njega, mrk i podbuo od pića i nespavanja, jahao je čuveni kavgadžija i bojac Mujo od Kladaše, koji je u stvari i vodio četvu. Mrzovoljan i srdit od mamurluka i nedospavane noći, čitavim je putem sam sa sobom nešto brondao i grdio krvnički ustežući pretila ata i jedva čekajući na kome će da iskali svoju zlovolju. Pa baš i kad je najbolje volje bio, malo je koga lijepo gledao, jedino mu Alil bijaše drag zbog druževnosti i djevojačkog glasa, ali je i njega počeo s prezirom gledao zbog pretjerane hvalisavosti. Za njim je u kasu jurila četa, ponajviše mladi begovi i ubojice od zanata. A Nasradin-hodža, znojeći se i kašljući, penjao se uza stranu put sela. Kad stiže do prvih kuća, zateče sve pusto i kao izumrlo. Čak se nijedno pseto ne javi preda nj. Sve se bijaše posakrivalo i učutalo od straha i zlih očekivanja. Tuga podiđe Nasradin-hodžu kad pogleda na daščane i slamnate krovove niskih zamrlih kuća, koje su se kao preplašene ptice šćućurile i pribile k zemlji u padinama ispod šume. Pri vrhu sela, iza najgornje kuće, neko se poguren iskrađe noseći nešto pod pazuhom i žurno umače put šume. Nasradin-hodža se umorno ispravi i hvatajući dah viknu za njim, ali onaj, i ne okrenuvši se, zamače u šumu. Zabavljen sam o sebi, posigurno ga nije ni čuo. Onako uspravljen, Nasradin-hodža ostade nekoliko trenutaka nepomičan i začuđen (ama što pobježe čovjek!), pa se onda i sam zaputi u bukvik. Lutajući tamo-amo kroza šumu punu sjena i tišine ne bi li se s kim sukobio, oču iz jedne doline jauk kratak i jeziv. Kao bez duše spuza se dolje niza strminu posutu natrulim šuš-

njem i grančicama. Iza stare mahovinom obrasle klade smotri čovjeka kako leži svijen u klupko. Iznenadi se i pretrnu. – Ej, ko si božji? Ama jesi li ti to, Lovro, dina ti! Aman, aman, šta je to s tobom?

Stenjući i s naporom podigavši oči, Lovro tiho odvrati:

– Da, ja sam... A jes ti to, Nasradin-hodža? Otkud ti ovdje?... Ta nijesi, valjda, i ti protiv nas.

Nasradin-hodža u času shvati na šta Lovro misli i tihi prekorni seljakov glas opeče ga poput vrela gvožđa.

– Ama zar si, Lovro, mogo i pomisliti da ću i ja s njima (mislilo je na Alila i begove). Očuvao me Alah. Nego kazuj šta ti je, ko te tu svali!

I kleknuvši na koljena, nagnut sasvim nad njim, Nasradin-hodža je bez predaha slušao tiho isprekidano Lovrino pričanje o tome kako su se Podbrežani, pa i on siromah uza njih, digli kod Alagića da traže žita jer su im koševi već odavna bili ispražnjeni i počišćeni, a Alagića ambari presipali su se ječmom i pšenicom. Pričao mu je kako mu je dijete od gladi košuljicu na sebi žvakalo, a on ne mogao obdurati nego zažmurio pa pravo s ostalima, predvođen popom Majkićem, krenuo da otima i ubija. U tuči pred čardakom pogođen je iz kubure u leđa, pa su ga seljaci donijeli i sklonili ovdje, a sad ih eno svijuju gore u šumi, dogovaraju se šta će i kuda će.

– E, moj hodža, da si samo tamo bio i ono vidio: puni ambari, puni do vrha, a naši koševi prazni zjaju... Je li to božja il ljudska pravda i naprava... Ej, ej, hodža, prepukne srce u čovjeku i nekakva mu druga pamet dođe kad vidi sve to. Ajjoj, majko, što ću ti ga... Sve će nam poklati, dođe li samo onaj vileni Mujo od Kladuše. Eto šta uradismo... A i moralo se, vala...

Nagnut nad njim, slušajući pričanje o begovskim ambarima i praznim seoskim koševima, Nasradin-hodža se bijaše sav zanio i uživio u njegovo kazivanje, nije više pred sobom vi-

dio ranjenikova lica, tu su se pred njim otvarali dosad malo poznati vidici i nova saznanja o stvarima i uredbama ove zemlje. Lovrino tiho i naporno pričanje činilo mu se sada kao da dolazi iz neke velike daljine, kao tajni i samo njemu čujni glas Nekoga koga on često sluša u svojim samotnim gorkim razmišljanjima o neuperenim i teško razumljivim zakonima ovoga svijeta koji su mu se toliko puta učinili napaki i nepravedni.

– Puni ambari na jednoj strani, prazni koševi i dijete koje jede košuljicu na sebi na drugoj! – golemo, mučno i zagonešno pitanje kao mračna provalija zinulo je pred Nasradin-hodžom, čisto je od njega vrtoglavica spopadala čovjeka, čovjeka koji se rodio i odrastao u dubokom uvjerenju da je Alah moćan i dobar i da je sve što je na svijetu od njega postavljeno i uređeno. Nije zar dobar Alah postavio i ovako nerazumljivo strašne i nepravedne stvari. Nije, ali ko to onda mrsi njegove račune?

I Nasradin-hodža se podiže i raširi ruke u nijemoj i mutnoj stravi.

– Ko to izvrcé i mrsi pravedne Alahove zakone?!

Iz nijeme nepomičnosti trže ga miris paljevine i bliski jauci. U trenu mu sjeknu kroz glavu: stigli su Alil i Mujo pa pale i kažnjavaju selo. A sigurno i ne slute da su prazni koševi i gladna djeca svemu krivi, nijesu tu seljaci ništa zgriješili. Treba poći i objasniti im sve to, otvoriti im oči pred jednom teškom nepravdom i nevoljom ljudskom.

I kao uvijek u takvim trenucima, on je u čudnu zanosu, kao u polusnu, požurio uz padinu dalje u žarkoj želji da spasava i ljudima otvara oči. Spoticao se i klizao uza strminu i najzad, zemljav i ruku punih lišća, izbi na ivicu. Nisko sunce udari mu kroz grane u oči. Niže sebe ču žamor i glasove. Uz bukvik se sporo penjala grupa naoružanih ljudi. Naprijed je, garav i krvavih očiju, teško gegao Mujo od Kladaše, poštapajući se na nečiju pušku, a za njim, gotovo sasvim

zaklonjen njegovim širokim leđima, Gojeni Alil začudo ćutljiv i blijed u licu. Gomila iza njih žagorila je i oko nečeg se žučno prepirala.

Još uvijek u omaglici i vatri, Nasradin-hodža iziđe pred njih ruku napola ispruženih kao da im postavlja nekakvo nijemo pitanje. Ponesen svojim tajnim vatrama, nije im čestito ni razabirao izraz lica.

– Ne, ljudi, dina vam. Koševi su im prazni, djeca umiru... Šta je to sad... Stanite, vraćajte se natrag... – i ne umjede dalje ništa da kaže, nedostajalo mu je riječi.

Zlovoljan i srdit što je morao odjahati konja i za ovim se rajinskim gurbetima verati i lomiti po šumi, Mujo nabrecnu na nj da ne drobi svašta i da se sklanja s puta, a kad Nasradin-hodža ostade i dalje nepomičan pred njim i zausti da još nešto kaže, on ćutke izmahnu onom puškom o koju se poštapao i udari hodžu posred tjemena. Nasradin se bez glasa sruši, a Mujo se okrenu iza sebe, pogleda sve zakrvavljenim zlim očima i kratko odsiječe:

– Idemo! To mu i treba.

I u dubokoj šutnji krenuše dalje. Samo su grančice pucketale pod nogama. Prohladni vjetrić kazivao je da će brzo noć.

U gustišu na ivici jedne poljane četa nabasa na seljake. Ponaviše goloruki seljaci začas prsnuše na sve strane. Jedan u bijegu jureći niza strminu spazi oborena hodžu. Ležao je gologlav, okrvavljene sijede kose.

– Gle, stara psina, pa se i on digao da kolje sirotinju.

I još brže odjuri skrenuvši nekud ulijevo da zametne trag. Koliko je tu dugo ležao, to ni sam hodža ne zna. Osvijesti ga studen i težak tup bol u glavi od koga mu se mučilo. Slabo mače lijevom rukom, pod prstima osjeti suvo lišće i u trenutku se sjeti svega – i Lovre, i šume, i udarca. S mukom podiže oči gore nekud u mrak, put neba. Današnje mutno pitanje opet ga svega ispuni bolom i nerazumijevanjem.

– Da li je On to ovako podijelio? Zar On koji je dao i Sunce, i vodu, i svaku drugu radost?

Pa neriješeno i to se pitanje sruši nekud u dubinu. Opet ga nesvijest zahvati.

Nad njim, u granama, tinjalo je blijedo svitanje i čula se jedna rano probuđena ptica.

SREĆNA ZEMLJA

Mutan i plačan jesenji dan teče lijeno kao bolest. Teške magle spuštaju se sve niže niz bregove i zatvaraju ionako uski vidik. Obaraju se iz magle nevidljive gnjile kiše, studen se neosjetno uvlači kroz svaku pukotinu i u ljude se penje mrzovolja i dosada, pa čovjek, pun neobjašnjive tuge, zaželi da se poput medvjeda zavuče duboko gdje je tamno i toplo i da tako spava sve do prvih sunčanih dana.

– Sve je tužno i bezbojno. Da bar neko hoće da ispriča nešto vedro i lijepo.

Tako u mislima šapuću džematske žene i nečujno poput sjena miču se iza zastrtih prozora kroz ćutljive sumračne sobe. U te dane svaka je od njih tajna duboka rana kojoj nijedan hećim na svijetu ne bi znao lijeka naći.

Samo je u kavani nešto vedrije. Ljudi u masnim fesovima i mokre kaljave obuće posjedali oko dugačkog stola pa razvezli razgovor o Muji od Kladuše, o posljednjoj kmetovskoj

ponudi i o tome kako se prije kratkog vremena taj isti Mujo od Kladaše pri piću zavadio s nekim begovima dolje u jedom hanu idući niz Unu, pa ga oni pasjaci iz prijevarke ranili, plaho ranili, i sad se, veli, vida i prijeti, ostane li, kaže, samo živ, da će se nekom beli smrknuti.

– A hoće Mujo, hoće, dina mi, belaj će veliki napraviti, samo dok se popridigne. Zorli ti je ono i gazija da ga takvog nadalako nema.

Tako oni već bogzna koji put prežvakavaju tu priču o ranjenom Muji, a napolju se vidici suzili i stuštili kao da se sprema kakvo veliko i posljednje umiranje, nestale i kao zauvijek pogasle boje i svijetla treperenja, a čovjeku je ipak ugodno pri duši kad zna da bar negdje u svijetu ima nekakav gazija i delija kao što je taj Mujo od Kladaše, koji ne gazi ovo jesenje blato i kome ne pišti za vratom buljuk bosonoge i gladne djece. Dobro je neka bar neko ima taki u ovome prostranom dunjaluku, nek je neko bar jak i nebojša kad to već oni nijesu. A ko zna ne bi li i oni...

Tako se otima jedna ljudska misao i poput sivog pokislog vrapca trenutno zaleprša nad pocrnjelim džematskim krovovima pa se opet teška i sjetna obara dolje k zemlji.

Gle, sve je tužno, pokislo i maglovito, kod kuće cmizdre blijeda djeca tankih krivih nogu, žena vene od nekakve tajne ženske bolesti, putevi su isprovaljivani i uzblaćeni, ne može se ni do mlina. Ne, ne, Mujo od Kladaše ne postoji, taki junak goleme snage i orlovske smjelosti. Sve je to nečija velika izmišljotina i laž. Postoje samo ovi džemati puni sirotinje, blata i predzimske dosade.

Posljednji je stigao Nasradin-hodža. Dvojica najmlađih pomakoše se i napraviše mu mjesta. Bio je još blijed i slab od posljednje rane što mu je zadade Mujo od Kladaše u onoj kmetovskoj buni. Tihim glasom nazva merhaba i prisjede za sto spustivši između koljena rašljast štap od glogova drveta.

– Razgovarate, ljudi, a? Ja šta ćete.

– Da, hodža, uprav tako. Pored sve naše sirotinje i gurbe-tluka, satre nas još i ovo nesrećno vrijeme. Nesrećni smo se zar rodili, dragi hodža, šta li. Ma da mi je samo znati ima li ide na bijelu svijetu kakve zemlje ja li grada u kom se srećno i ljudski živi, čini mi se, nešto bi mi odmah lakše bilo. A, hodža, ti si, kažu, za mladosti mnogo svijeta prošo i svašta si, držim, vidio i čuo. Reci, dina ti, ima li ide take zemlje i takoga žitka?

Hodža se osmijehnu tihano i sažaljivo, pogleda po svima tim bradatim grubim i neveselim licima svojih džematlija, pogleda napolje kroz mutan zamazan prozor (klizavim sokakom jedan je dječak pred sobom gonio mršavu crnu kravu, šutu u jedan rog), zaroni pogledom u niske nepokretne bedeme teške magle pa se ponovo povrati u kavanu, zagleda se u nečije bose blatnjave noge sa širokim razgaženim stopalima i opet se osmijehnu, samo sad još umornije i tužnije.

Ljudi malo učutaše, neće li hodža, po svom starom običaju, započeti da pripovijeda, ali kad on učuta i zamisli se kao da i nije u kavani, oni produžiše svoj razgovor. Hodža bijaše sav utonuo nekuda u sebe.

Srećna zemlja, zemlja u kojoj se živi zadovoljno i veselo. Ima li igdje te zemlje? Već godinama to mutno pitanje kljuje u Nasradin-hodži kao bolest. Sjeća se hodža: još davno, na njegovim dalekim putovanjima iz mladosti, rodio se u njemu san o toj željenoj i nepoznatoj srećnoj zemlji.

Putujući tako jednog proljetnog jutra (u kom je to dijelu Carevine bilo, to on nikad ne bi znao kazati) izbio je Nasradin-hodža na vrh jednog kamenita brijega odakle je pucao prostran vidik na morsku pučinu. Pod njim se na obali prostirao omalen gradić opasan bedemima. Bijela jedra dviju velikih lađa plovila su kroz laki jutarnji vazduh u susret suncu koje je izlazilo. Veliko moćno sunce, obavijeno lakom

rumenom izmaglicom, dizalo se u daljini iz mora. Je li to ono izlazilo iz mora ili odnekle iz neke daleke nepoznate zemlje – to Nasradin-hodža toga trenutka ne bi umio da kaže, ali je samo osjećao to da mu je srce mlado i da klikće i hoće da poleti u susret suncu koje se rađa. Da, ono je moralo da se rodi negdje u nekoj srećnoj i dalekoj zemlji, koja je od Nasradin-hodže tako udaljena i u koju on, možda, nikad ni dospjeti neće. A bijela jedra naduvana vjetrom plove, plove u daljinu ispod svijetlog dubokog neba, plove, a za njima poput ptice leprša Nasradin-hodžina misao puna sjete.

I tada, u to mlado proljetno jutro, stojeći na brijegu, nad nepoznatim primorskim gradićem, oči u oči sa suncem koje je izlazilo, Nasradin-hodža sjetio se svoje gorovite mračne i nevesele Bosne. Na svojim putovanjima vječito je on u sebi nosio tu svoju sirotu nesrećnu domovinu, ležala je ona u njemu kao mora sa svojim divljačkim rastrganim pejzažima, tvrdim i na svoju ruku zasukanim narodom i vječitom kmetskom patnjom i nevoljama.

O, kako je ta njegova jadna domovina daleko od sunca i bistrih vidika te daleke nepoznate srećne zemlje.

I otišao je Nasradin-hodža dalje po svijetu kud ga je vodila nemirna glava i ustreptalo srce, otišao je, ali nikad više nije zaboravio ono jutro na primorju, bijela jedra koja su plovila u svijetle daljine i sunce koje se dizalo iz daleke i njemu nepoznate zemlje u kojoj cvjetaju radosti.

Godine i starost smirile su ga i privezale uz njegov stari kraj i preko svega onoga što je vidio i doživio prevukao se tanak sloj pepela pod kojim je tinjao njegov vječiti san o neznačajnoj srećnoj zemlji daleko s onu stranu mora, zemlji koja ipak mora negdje da postoji, mora, jer tako govori njegovo srce. A večeras sve to treba reći ovim ovdje ljudima, sve im to treba iskazati onako kako to on u sebi vidi i osjeća. Da, posigurno će im biti bar malo lakše i vedrije.

Izgubljen i zagledan nekud u mrak ispod stola, Nasradin-hodža započeo je dugu priču bez riječi, priču o srećnoj zemlji koje, možda, i nema. Činilo mu se da on to priča ovim ljudima oko sebe, ali u stvari on je nijemim šapatom kazivao sam sebi i vodio razgovor sa nekim u sebi. Kao da ga je večeras uvjeravao da je sve ono istina što je vidio i osjetio onaj daleki Nasradin-hodža iz mladosti, onaj ustreptali putnik, a što ovaj današnji umorni i prosijedi hodža teško razumije i pomalo u sve sumnja.

Ljudi koji su okolo sjedili brzo primijetiše da hodža sam sa sobom nešto živo govori pa se ćutke zгледаше, a onda od usta do usta počе šapat i larma se utiša.

– Nije nešto u redu s njim. Otkad ga ono Mujo u onoj bujni udari po glavi...

– Baš otada, Huso. Šenuo čoek pameću, dina mi.

I lagano stadoše da se razilaze. Činili su to tako kao da tobož nerado napuštaju kavanu i razgovor, ali ih važni poslovi odvoде kući.

Kad se Nasradin-hodža prenu i podiže glavu, kavana je bila već pusta. Kavedžija je brižan i kao nešto uplašen stajao kod zadnjih malih vrata. Hodža osjeti studen i drhtavicu uza zgrčene noge. Pred njim je stajao dopola ispijen fildžan u kome se kava bijaše odavno ohladila. Ta praznina i mir oko njeга dokraja ga rastuži. Diže se i htjede da upita šta to bi od tolikih ljudi, ali mu se učini nepametno da u ovoj tišini i mrtvilu išta prozbori, pa se samo ćutke okrenu i počе put vrata. Blatnjav sokak, pomrčina i tih šum kiše koja je otpočela već uveliko da sipi. Klizavim sokakom ide i posrće nemoćni i pogureni hodža. Kliza se, davi ga pomrčina i gluva tišina, studeno je, mokro i bolno, ali se on još bori i upinje. Bije se i s kišom, i s pomrčinom, i s bolom, i sa svojom velikom samoćom, bije se i ide naprijed; stići će valjda do svoga sunca i do svoje daleke srećne zemlje, stići će, pa makar bio i jedini i bolno i veličanstveno usamljen.

U ŠUMI

Od duga bolovanja starac se bijaše prodžandrljivio i prozlio pa je neprestano nešto gundao, ljutio se i vikao slabim glasom ne štedeći čak ni Nasradin-hodžu, koga je inače dotad u svakoj prilici uvažavao i poštovao. Bilo je u sobi i sparano i memljivo, zaudaralo je na neprovjetrenost, bolesnik se znojio i kašljao, žene, sakrivene u drugoj sobi, uzdisale su i plakale, i sve je bilo nemilo i žalosno i podsjećalo čovjeka na to kako je tužno živjeti. A Nasradin-hodžu je povrh svega začudilo i zaboljelo to kako se za nekoliko nedjelja bolovanja ovaj starac tako izmijenio. Ni traga više onome njegovom staračkom razboru i vedroj dobroti i ljudovanju kako se kod ljudi često javlja u sumrak života.

– Eto, gdje nestade onakvog čestitog i dobrog čovjeka. A bilo je milo čovjeku kad ga on samo pogleda i nasmiješi se. Ovo je od jutros treći bolesnik, koga je Nasradin-hodža posjetio. Prvi je bio neki seljak iz Pobrđa, koga u šumi bijaše

prignječilo drvo, a drugi dijete njegovog najbližeg komšije. I od oba bolesnika izišao je hodža sjetan i nujan sa jednom blijedom i žalosnom mišlju.

– Kako je tužno živjeti. Tužno je živjeti, a gdje su korjeni svemu tome zlu i nevolji. Gdje su, da on pođe tamo pa da ih ili počupa ili i sam ostavi glavu pod moćnim stablom sveopšte ljudske nevolje.

I, evo, nadao se danas kod ovog razboritog i promućurnog starca da čuje pametnu riječ i objašnjenje svega ovoga, ali nađe da je bolesnik postao svoj, uzak i stegnut za svaku tuđu nevolju. Na sva pitanja stari se ljutio govoreći da se njega niko na svijetu ne tiče, da ga puste da umre na miru, a ako se hodže već tiču nevolje pustog tuđeg svijeta, neka onda za sve to pita Alaha, koji je sve to tako udesio, a hodži bi, kaže, bolje bilo da se ne stavlja u Alahove poslove.

– On je tako udesio pa ako hoš da znaš kako i zašto, hajd, brate, pa ga pitaj, a mene ostavi na miru, vidiš, da mi je duša u nosu... On hoće da mi dokuči sve zakone i uredbe ovoga svijeta... Da, a meni je, brate, do umiranja. Šta meni vriedi...

I dugo je tako starac sam za sebe gundao i nizašta se ljutio i ne slušajući više šta mu hodža govori. Smrt mu je ionako za vratom, pa šta...

I zbunjen i tužan iziđe Nasradin-hodža iz starčeve kuće i uputi se drumom, koji je vodio sredinom džemata i penjao se iza krajnjih kuća uz brežuljak obrastao u podnožju gustim ljeskarom, a po vrhu starom bukovom šumom. Tu gore na brežuljku, u debelu hladu starog drveća, imao je običaj hodža često da razmišlja o neobičnim stvarima kojima je preplavljen ovaj prostrani božji svijet. Zaduben tako u svoje misli ostajao je on tamo često sve do u suton, pa su ga tako jedanput iznenadili nekakve hajdučke pržibabe i, kako hodža nije imao novaca, svukli su ga do gole kože, pa čak bijahu sobom ponijeli i njegovu staru ćurčinu, ali su ga već

kod prelaza na rijeci bacili ukraj puta. Bijahu, zar, vidjeli da će od njega onako stara i masna malo vajde imati.

Išao je tako oborene glave niza sunčan drum. Nečije crno čupavo psetance trčalo je uporedo s njim, propinjalo mu se uz nogavicu, zaplitalo mu se među noge, a onda je s radosnim lavežom jurilo uz ogradu za kokoškama i ponovo se vraćalo da produži svoju igru oko hodžinih nogu.

– Da srećna i zadovoljna hajvana, ljudi moji – začudi se i obradova hodža pa se maši u dubok džep svoga ćurka i otud izvadi skorelu koru somuna i baci mu ga u prašinu. Pseto hitno poskoči, zgrabi onu koru i spusti se u jarak pored ograde.

– Da srećna hajvana – pomisli opet hodža i bi mu nešto mnogo milo pa, i protiv svoga običaja, stade da pjevuši kroz nos nekakvu staru otegnutu pjesmu iz svoje mladosti. Pjevalo se u njoj kako vojska careva prolazi nekud kroz rodne voćare i pored kuća na čijim pragovima sjede žene sa očima kao u hurija.

Kad bi na raskršću pred džamijom trže ga iz misli nekakva lupa, vrisak i zapomaganje. Začudeno podiže glavu i pogleda ulijevo put kuće Dizdarevića. To je onaj vječito smrknuti Osmo tukao svoju ženu. Zna za to odavno čitavi džemat, ali svak o tome ćuti. Zašto da se ko miješa u Osmine poslove, žena je samo njegova i on može ako će je i ubiti, šta se to koga tiče.

I hodža ponovo spusti glavu i sneveseli se.

– Tužno je živjeti – doluta mu odnekle njegova današnja žalosna misao.

Put ga povede uz padinu brežuljka. Ugodno je to bilo osjećati kako se čovjek lagano penje i odvaja od ovoga žalosnog sirotinjskog džemata, od bolesna džandrljiva svijeta, od ljudi koji se među sobom grizu i biju, od čitavog toga dolje tužnog življenja, sve to čovjek ostavlja za sobom i penje se nekud gore gdje je sve mirno i utopljeno u duboke modre tišine.

U bukviku po gustu tlu posutu šušnjem i starim raspucalim šiškarkama bukova žira ležale su teške sjene. I svuda tišina u kojoj je ležalo nešto moćno i staro kao i u onim debelim krošnjatim bukvama; tišina u granama, u sumračnu prostoru pod lišćem, tišina u teškim sjenama po zemlji. A ipak Nasradin-hodžino uho čuje kako u svemu tome kuca nečije veliko moćno srce, ispod mora tišine osjećali su se mukli lagani otkucaji toga srca čija je snaga neizmjerljiva i od koga živi sve uokolo, živi bez bola i bez straha. I tek u upoređenju s njegovim moćnim i mirnim otkucajima, Nasradin-hodža je osjećao kako je njegovo malo ljudsko srce plašljivo i nemoćno, puno sumnji, bola i mutnih pitanja, srce koje je davno izgubilo (a možda nikad ni imalo nije) svoj mudri mir i ravnotežu, pa se lomi, strada, prečesto se vara i nikad ne miruje.

Sjedio je tako hodža leđima oslonjen o golemo bukovo stablo, pokraj njega su po nekakvom svome mudrom i mirnom redu putovali veliki crni šumski mravi, po suhu lišću zašušketao je i javio se nemirni bezbrižni kos i, veselo skaćući, izgubio se između drveća, vjeverica uspravljena repa, smiješna i začuđena, zagledala se za trenutak u čovjeka pa lako i bez šuma začas nestajala u granama; negdje su se čula dva-tri udarca velike žune i ubrzo zamrla u sumračnu prostoru.

– Kako je mudar i dobar Tvoj red – prošaputao je Nasradin-hodža osjećajući kako se u njemu sliježu i tonu današnji nemiri – kako je ugodno osjećati na svemu Tvoju ruku i Tvoju mudrost i pravedan zakon.

A onda se sjetio džemata i svojih doživljaja od toga dana i u njemu se ponovo stao dizati i rasti bol i javljati se mutna pitanja puna sumnje i tuge.

– A čija li je ono uredba dolje kod nas, među ljudima. Je li i to Tvoje? Zašto si dopustio da onaj nekad onako mudri i pametni starac postane samoživa i osorna zvijer, zašto je tako

mračno i tužno po ljudskim stanovima, zašto se muči čovjek na zemlji Tvojjoj, bije ženu ni krivu ni dužnu i, vječito smrknut i žalostan, kreće se ispod sunčana neba? Ko je unizio i zarobio kmeta, a begu dao preobilno bez ikakve mjere i kantara? Čija li je to kriva mjera? Nisi zar ti dao Muji od Kladuše tu vlast da bude jastreb, tica grabljivica. Od koga li je sve to? Zar od Tebe koji si mravu odredio stazu njegovu i kosu dao veselo srce? Ne, ne, nijesu u Tebi korjeni tužnom ljudskom življenju, tu se neko drugi umiješao.

Sve je uokolo tiho, smireno i bez bola, samo je hodža ustreptao i nesrećan. Zašto je samo njemu data ta tuga i ti nemiri?

I tu, u šumskoj tišini, u Nasradin-hodži rađala se topla ljudska molitva; molio se hodža velikom Alahu da ga oslobodi ljudskih nemira, sumnji i tugovanja, i da ga primi u svoje carstvo bezbrižne radosti i modrih tišina.

Tako se molio hodža osjećajući kako i sam postaje dio te ćutljive dobre Alahove prirode, u njemu su se topili i hlapili i bol i sumnja, i u dušu mu lijegala dobra modra tišina što caruje u prostorima. Kako je to dobro i ugodno osjećati u sebi tišinu i mudri mir Alahovih stvari...

Iz tiha zanosa trže se tek kad osjeti svježinu noći i studen uza zgrčene noge. Tek tada opazi da je u šumi već odavna mračno i hladno. Odozdo iz džemata, kao iz kakve tamne provalije, dopirao je visok i piskav dječji glas:

– O, Nasradine, o babo, hajde brže kući, zovu te ljudi... O, babo...

Drhtao je u tmuni nemoćni dječji glasić, bio je to dolje, u džematu, neko kome je trebala pomoć, utjeha i dobra ljudska riječ, bili su dolje ljudi žalosni, brižni, ispaćeni i nevoljni, jadni, nemoćni ljudi pripušteni jedan drugome. A hodža je, evo, kao posljednji izdajnik pokušao da ih ostavi i pobjegne, da pobjegne gdje njegovo mjesto nije niti može da bude.

I kao krivac, žurno i oborene glave, Nasradin-hodža požurio se kroz bukvik dolje put džemata. Mrmljajući odmahivao je rukom nekud u tminu:

– Oprosti, Ti, meni što sam tražio ono što nije za me. Uzalud je meni otimati se i bježati kad je moje mjesto dolje među njima. Neka kukavice bježe od svog stada i svog bremena, a ja neću. A i što će meni samome mir i sreća kad je oni nemaju, de, reci. Nijesam ja ni Mujo ni Alija da se meni mjeri drugom mjerom i na drugome kantaruu...

U ORLOVSKOJ KLISURI

Bilo je oblačno i tiho ljetnje popodne, veličanstven modar dan iznad zelenih šuma, kad je Tale od Orašca na oznoje-nu i umornu konju stigao pred Nasradin-hodžinu kuću. Prije dva dana bio je krenuo s Udbinjanima nekud niz Unu, pa kako ga je Bog dao naprasita i zasukana, očas se s njima zavadio i skrenuo na sasvim drugu stranu uz put srdito gundajući i bez prestanka jezdeći pretila konja tako da mu se svijet već izdaleka sklanjao s puta, osobito oni koji su ga poznavali.

– Ej, ljudi, brže iza ove živice, eto drumom Tale Budaline. Sigurno se opet negdje iskrvio i zakavžio dok onako manito jezdi.

A on je, zaglušen gnjevom i svojim unutrašnjim burama, uz tupi topot konja odmicao kvarnim i prolokanim drumovima, bijesan na svaku okuku i potok gdje bi morao da uspori jahanje. Tek kad se dohvati ravna i sjenovita šum-

skog puta gdje se topot konja izgubi u mekoj zemlji i vlažnu šušnju, on opusti uzdu i pusti na volju oznojenu i zapjenjenu konju.

– Ej, Mustaj-beže, pljuje Tale na tvoju srmu i tvoje gospodstvo. Il držiš, valjda, da ti je sablja vrednija od moje drenovače! Poljubi se u lakat, gospodski sine! – i otpljunu u velikom luku.

I gnjev ponovo stade da radi u njemu. Ko to hoće njega da unizi i da obruka, ko se to razmeće bogatstvom i srmom? Tali je dosta njegovo srce i njegovo junaštvo, a pljuje ti on na odjeću. Zlatnu bi mogao dosad steći da je samo htio, zlatnu, rođeni moj – i prezrivo, preko ruke, omjeri nevidljiva protivnika.

Bio je krenuo ni sam ne zna kuda, samo da je dalje od onih naduvenih i gospodstvenih begova i njihova razmetljiva junaštva i slave. Tek kad se malo ohladi i sabra, odluči da ide kod svog starog dosta Nasradin-hodže.

Dugo je vremena prošlo otkad se nijesu vidjeli.

I tako poslije kakvih svađa i prepirki s begovskim junacima i megdandžijama, on – golač i delija – s tugom se sjećao svog davnog drugovanja i putovanja s tim neobičnim i razumnim hodžom.

Nastranog i tvrdoglavog Talu otac je nekoliko puta protjerrivao od kuće, a posljednji put, u Talinoj dvadeset drugoj godini, Tale se poslije svađe i boja s ocem posvema odvrže od kuće i odluči da krene svijetom kud ga dvije oči vode. Skitajući se tako naišao je i na Nasradina, čovjeka nekoliko godina starijeg od sebe, i drugujući zajedno s njim zavolio ga kao rođenog brata. I tek kad je čuo da mu je otac umro, vrati se u svoju pustu i zamrlu kulu u kojoj je venula njegova stara mati, zanemarena od muža propasnika, a brižna i nesrećna zbog odlutalog svojeglavog jedinca. I ono malo zemlje stari bijaše pred smrt rasturio i poisprodavao. Osta doše samo tri-četiri njivice, kamenita i neplodna zemlja.

I Tale ponovo pođe po skitnji i četovanju. Ubrzo se proču kao junak, ama junak na svoju ruku. S četama je upadao na mletačko zemljište, ali nit je slušao čijih zapovijesti, nit mu je bilo do pljačke. Činilo se da mu najviše bijaše stalo do toga da pokaže šta može da učini on, golać koji ni čestitih haljina na sebi nema, i koga su, otkad zna za se, s prezrenjem gledali bogati i osioni sinovi okolnih begova. U tim smjelim i ludim podvizima kao je tražio lijeka nekakvoj svojoj davnoj tajnoj boljci.

Nasradin-hodžu zateče Tale u živu razgovoru s nekim pogurenim starcem, bijelim kao ovca. Sjedili su na golemoj kladi uza kućni zid, odbijali rijetke dimove i tako bili zaokupljeni razgovorom da i ne čuše konjski bat ispred avlije. Tek kad se Tale nakašlja i zaustavivši konja viknu: "Ej, hej, Nasradin-hodža, ima li te u životu?" oba se čovjeka trgoše kao da ih je ko iznenadio u nečem zabranjenom, a onda se javi hodža isto tako glasno:

– Ima, ima, ulazi, dobar čovječe... A to si ti, Tale, jedva te prepoznadoh.

I ubrzo započe srdačan razgovor i ispitivanja, potegoše se stare uspomene, oživješe mladi dani. Blagi sjaj dalekih uspomena lepršao je preko svega kao laka vela i budio više sjetu nego radost. Činilo se kao da pričaju o nekom svom dobrom, davno umrlom poznaniku. Eto, bio je negda sa njima dobar i drag prijatelj pa je otputovao dalekim cestama, otputovao je i sigurno je već odavna mrtav, a ne zna se ni kad je umro ni kako je umro, i zato je tako tužno.

– A, moj Tale, da ti samo čuješ što meni danas ispriča ovaj stari – započe Nasradin-hodža kad je već starac na hromu kljusetu otklimao drumom. – Ima ti, znaš, podaleko odavde, na mjestu koje zovu Orlova klisura, ima ti tamo, moj Tale, u strmini iznad same rijeke, jedna pećina u kojoj se nalazi posvećeni starac pustinjak. Taj mudri i čestiti starac, božji ugodnik, dugo je vremena, kažu, živio u toj pećini i

narod savjetovao i učio ga svakom dobru. I dok je on tu živio sve je dobro išlo u ovome kraju, nije bilo ni sirotinje, ni nepravde, ni tolikih drugih nevolja. Ali i njemu je, kao i svakom drugom, došao kraj. Umrije mudri starac i otad pođe sve kako ne treba. A da se sad ko spusti do njegove pećine, tako se priča, našao bi tamo knjigu toga starine, u kojoj je zapisano sve ono što je on učio, našao bi nauk za dobro i srećno življenje. I sve bi opet pošlo dobro kao i onda dok je starac živio.

Tale ga je ćutke slušao nešto kisela lica, a onda u jednom trenutku podiže glavu i zagleda se Nasradin-hodži pravo u oči. Kao da je u njima htio da sagleda da li to hodža i sam vjeruje u sva ta pričanja.

– Nasradin-hodža, ja ne vjerujem da je ovdje ikad bilo srećna života. To je samo priča, lijepa priča – procijedi on žalosnim jedva čujnim glasom.

I ljutnja i bol u njemu stišali su se i izgubili snagu, samo negdje u dnu, kao magle u dolini, ležala je teška gorčina i tuga. Eh, kako bi to dobro bilo ostaviti i bijesna ata, i male puške, i drenovaču, pa ležati negdje u visokoj travi zagledan u plavetnilo nad sobom. I žaliti samog sebe tihom tugom bez riječi, tugom koja ponekad kao blag melem potekne iz samoga srca.

– Nasradin-hodža, dobar bi bio taki život, onda se ne bi moralo četovati i vrat lomiti. A zar misliš da je meni mило ova-ko. Siromah sam ti ja, veliki siromah, to samo tebi kažem. Došao mu je bio jedan od onih rijetkih časova kad je bio željan jadanja i ispovijesti, kad je osjećao da mu u duši kljuje živa ljudska rana i da sve to treba nekom povjeriti i bratski mu se požaliti.

– Nego, Tale, da mi sjutra, u ime Boga, krenemo u Orlovu klisuru, ponijećemo sa sobom i konopac, pa da ti mene spuusti odozgo do otvora pećine, ne bi li kako došli do te knjige. Veliki bi sevap učinili, robe božji!

– Eh, moj hodža, da što je tebi. Ne popravi ti ovoga svijeta tako preko noći. Ej, ej, mnogo se Tale naputovao i svašta vidio. A ti si, hodža, predobar čovjek.

A onda je začutao i kao da se nešto predomišljao. Pa zašto i ne bi pošao s hodžom. Ko zna opet, svašta ima po svijetu.

– Pa hajdemo, kad ti veliš.

Jutro ih zateče već daleko na putu. Nasradin-hodžinica ne bijaše ni opazila kad su se izvukli i krenuli. Zbog toga je hodža bio neobično vedar i stalno je prižurivao magare da je što bliže za Talinim konjem. A Tale je bio nešto mrzovoljan i ćutljiv. Tek o sunčevu izlasku malo se raskravi i stade koješta da zapitkuje hodžu. Tako stigoše do stara drvena mosta poviše Orlove klisure.

S jedne strane rijeke kamenita padina brijega, obrasla na mjestima kržljivim žbunastim jasenjem i drugom poleglom planinskom travom, obarala se strmo k vodi. Ivicom same obale vodio je kvaran put tek toliko širok da se mogu razmimoići natovareni konji. U polovini strmine zijao je crn okrugao otvor Pustinjakove pećine kako su je svi u okolini zvali. Kad ga još poizdaleka ugleda, Nasradin-hodžu pođiđe čudna jeza.

– Nek nam Alah bude u pomoći.

Odlučiše da se kozjom stazom uspnu na zaravan iznad padine brda i da se odozgo pokušaju spustiti do pećine. Dugo su zatim sjedili na ivici strmine i, gledajući ispod sebe u zapjenušanu rijeku, dogovarali se kako da siđu do otvora. Najzad odlučiše da će najbolje biti da Tale spusti hodžu na konopcu do pećinskog ulaza. Privezaše konopac za samar, drugi kraj Tale jedanput omota oko stabla kržljava niska jasičića i kad hodža opkorači samar, Tale je lagano popuštao konopac koji je poput zmije klizio oko stabla stružući i zasijećajući u koru drveta. Hodža se začas njihao u vazduhu kuckajući koljenima o kamenje, a čas se klizao niza strminu obraslu travom. Najzad samar, strugnuvši o posljednju

izbočinu stijene, zanjih se jače i hodža se nađe pred studenim otvorom pećine.

– Dosta, Tale, stoj! Ej, Tale!

Samar stade. Odozgo se nadvirivao Tale pridržavajući se za jasenić.

– Naprijed, hodža, u ime Alahovo.

Nasradin-hodža zakorači na kamenito tle pećine, posuto perjem i tankim ptičijim koščicama. U početku je slabo razaznao sve oko sebe, a kad mu se oči malo privikoše na polumrak, vidje da je pećina unutra dosta prostrana i prazna s visokim stropom sa koga su visile dugačke, mokre kamene svijeće. Začuden i razočaran hodža se prohoda po svim uglovima. Nigdje ništa, samo koščice i perje – ostaci orlove gozbe. A gdje je sveti starac s mudrom knjigom o životu? Prazno, svuda prazno, a treba spasavati...

I kao i uvijek u takvim trenucima kad mu se krši kakav svijetli san i tama pada na vidike, hodža je bio pun nijemog bola koji koči sve pokrete, bola koji čovjeka otkida od svega svijeta i čini ga potpuno usamljenim. Polusklopljenih očiju on se zagleda u nekakve samo njemu znane daljine, tamo gdje su nestajale sve njegove dobre ljudske zamisli.

Vlažno je i hladno, studen se šulja oko nepomičnih nogu. Sa stropa kaplju i rasprskavaju se rijetke teške kaplje. I nigdje nikoga; ni starog mudraca, ni knjige koja spasava, a i ono što je hodža u sebi nosio, krši se i nestaje. Tužno je, mnogo tužno, i uzaludan je pokušaj da se spase nešto što je bilo sam san...

Žalostan i teška koraka, hodža je krenuo natrag put svog samara, koji se o konopcu lagano okretao pred otvorom. I ne pade mu na um da najprije vikne Talu da dobro pridrži konopac. I tek što je prebacio nogu preko drvenice i prihvatio za konop, samar se zajedno s njim otisnu niza strminu. Udarao je o kamenje, klizao se niz travu, na jednom

ovećem jasenu umalo se ne zaustavi i najzad poderana ćurka, izubijan i krvav, skliznu na sam put.

Podugo mu je trebalo dok je od čuda došao k sebi. Obrisa s lica krv, popipa izubijana leđa i pokuša da ustane na noge. A sve je to radio kao u ružnu i tešku snu. A kad se podiže i onako ošamućen i malo teturajući pođe nekoliko koraka, učini mu se nešto još jasnije da je sve ovo zaista san. San je to, san, jer samo se u snu ostaje živ pri ovakvim padovima. I samo u leđima muklo probada, a glava je teška kao poslije pijanke...

Spustivši se što je brže mogao stazom do rijeke, Tale je onako širok i poderan, sav oznojen, jurio niz put s drenovačom preko ramena. Htio je nešto da viče, ali grlo mu se stezalo i riječi zastajale.

– Koga li onaj hoće da bije? – zaplovi mutno pitanje u Nasradin-hodžinoj glavi i on se loman i težak spusti na kamen. Nije se trenutno ni sjetio da je to njegov prijatelj Tale.

NA ČUDOTVORNOM VRELU

– Uh, bona ne bila, kad ti se dijete već tako okrastalo, što ga, bolan, ne odneseš na Svetinju. Toliko mi je žena dosad kazivalo: ma kakva bila rana ili bolest, samo se operi vodom iz vrela Svetinje, odmah te, draga, prođe ko da si rukom odnio. To ti je, sestro, nekakvo srećno i Bogom blagoslovljeno vrelo.

Tako je Nasradin-hodžinica savjetovala mladu blijedu ženu svog najbližeg komšije Murata Čavkića. Sjedeći podavijenih nogu nasuprot mlade žene, ona se pri razgovoru njihala naprijed-nazad čitavom gornjom polovinom tijela kao da na taj način želi unijeti što više ozbiljnosti i važnosti u svoje kazivanje. A mlada je sva nekud odsutna i zamišljena čutke slušala njezin govor i činilo se na mahove da ona tako u blijedu tihu zanosu i ne misli na ono što joj hodžinica kazuje, nit zna gdje se sad pravo nalazi, nego se sva unijela u nekakvu svoju žalosnu tajnu misao koja joj nagriža

korijene i potajno truje mlad život. Tek kad bi joj, s vremena na vrijeme, u toku kazivanja hodžinica taknula tankim hladnim prstima savijeno koljeno, ona bi se za trenutak prenula, pogledala u suve izdužene komšijkine ruke i činilo se da se trudi da unese razmišljanje i svjetla u ono što joj žena kazuje. A onda je ponovo vraćala glavu u stari položaj i tonula nekud za svojom tajnom boljkom.

– Eto tako, rođena moja, ne budi luda, nego odmah, koliko sutra, dijete u ruke pa na Svetinju. Ne šali se, bona, svojom glavom.

Nasradin-hodža je u drugoj sobi popravljao nekakav samar. U razašivenu umašćenu stelju malog magarećeg samara gurao je rukoveti nove ražene slame i sve prošivao dugačkom samardžijskom iglom već zardalom od duge neupotrebe. Kad ču da njegova žena govori o čudotvornom vrelu, namršti se, ubode se onom iglom i srdito i podrugljivo javi se iz sobe:

– Eh, eh, ne može moja hanuma, a da ne drobi o tome prokletom vrelu. Hajd, hajd, ćuti, pametnija ćeš biti, što tu zaluđuješ jadni svijet, dosta mu je i njegove brige i nevolje.

Kad ču Nasradin-hodžinu galamu, žena se nagnu komšijki i stade šapatom da joj objašnjava.

– Čuješ li onoga mog vilenjaka. Hoće mi on da natpametuje i nadmudri vas dunjaluk, a ovamo mu sve na svijetu ide napako. Da on ima svoju lijepu pamet, ne bi sad pod starost našo da se dosti i skita s onim ludim Talom od Orašca što noga zovu Talom Budalinom. Eno, tek se juče vratio, a vrag zna đe je čitavo ovo vrijeme bio s njim i šta su sve radili. Eno, i samar je neđe razvalio. A ljuti se čim ja samo spomenem čudotvorno vrelo. Veli, sve je to laž i bapske izmotacije...

– Vrelo, čudotvorno vrelo – srdito je šaputao Nasradin-hodža – šejtan i s njima i s tim njihovim vrelom. Nije mi dosta što sam nagraiso vjerujući da u onoj pećini spava sveti mudrac, nego mi sad još spominju i to vrelo. Tako ti je to

kad čovjek vjeruje ludu i neuku narodu i za tuđom pame-
ti ide – i stenjući stade da pipa uboje na leđima.

– Eto, reko bih ovoj mojoj budali da mi privije kakav melem
od uboja, a ne smijem. Znam ja što je njezin jezik. Odmah
će me zaokupiti: a đe su te to istukli, a od čega ti je to, a je-
sam li ja tebi divanila da se kaneš Tale, a... đavo bi je znao
šta bi ona sve nadrobila.

A onda je opet ćutke nastavio da prošiva onaj samar. Tek u
neke se nešto prisjeti.

– A vala, dok još dadem Rami da mi na samaru popravi dr-
venicu, odmah idem i do toga nesrećnog vrela, da i ja vidim
šta je to, kakvo li je to čudo koje, kažu, toliki svijet izliječi.
Ma laž je, brate, laž, a šta je drugo nego laž. Kakvo vrelo, ka-
kvi li bakračići. Kažem ti, ko čoeku: laž je!

I srdit hodža za trenutak prestade šiti i netremice se zagle-
da nekud preda se u svog nevidljivog sagovornika. Činilo
se, kao da tu pored njega, uz fildžan kave, sjedi nekakav
ozbiljan i sumnjičav starac, koga treba uvjeriti da je to ču-
dotvorno vrelo samo svjetinjska petljancija i da je ozbiljnu
čeljadetu sramota da još i u to vjeruje.

– Eto, sutra je nedjelja, nagruće dosta vlašskog svijeta na
vrelo, pa da vidimo ko će se od njih povratiti izliječen i
zdrav. Eto, baš ćemo vidjeti...

I ponovo zabode nos u onu stelju...

Jutarnja studen podiže hodžu na noge. Snen i loman htje-
de da se malo protegne i rasani, ali u leđima osjeti mukle
bolove pa u pola pokreta zastade i namršti se. Pored njega
su se kroza san javljala djeca meškoljeći se i nesvjesno se
pribijajući jedno uz drugo. Hodža se sjeti da im je hladno,
pa nabaci na njih i svoj pokrivač i krenu u malu štalicu da
namiri magarca.

Napolju je bilo već uveliko vidno. Svuda je ležala ona ugo-
dna jutarnja tišina koja je tako česta u ljetna jutra pred iz-
lazak sunca kad se čini da i svaki list spava svoj najslađi

kratki jutarnji san. Iz rosne djeteline klisnu zec. Hodžu to nešto mnogo obradova i razvedri.

– Ja gledaj ga, kako je brz i zdrav. I prepo se, mali hajduk. Čekajući dok magarac ne pojede donesenu travu, hodža je lagano i nevoljko žvakao svoj doručak – komad mrvnata bajata somuna. Kad završi s jelom, metnu na magarca nekakav stari samar koga bijaše na tavanu našao, uzjaha i lagano krenu drumom. Žena se ne bijaše još probudila i to ga mnogo obradova. Zna on nju dobro, opet bi mu dosađivala svojim zapitkivanjima i prijekorima. A sva ta njezina žučna prepiranja s njim uvijek su kvarila ljepotu hodžinih zamisli i namjera i, na kraju krajeva, sve što god je on započinjao, ispadalo je ludo i smiješno pred upornim i tvrdoglavim razlozima te njegove žene. Bilo je to tako kao kad čovjek sniva najugodniji san, a neko ga uporno i grubo drma za rame i čovjek se sa zlovoljom budi, osjeća svoje tijelo zgrčeno na ležaju, ostudenile noge, čuje napolju kišu i u sumornosti blijeda kišna svitanja saznaje da je sve ono bio samo pusti san. I san bespovratno gine i topi se, a napolju je kiša, blatnjavi drumovi i teška crna ćutljiva zemlja po kojoj je teško hoditi i sa njom ratovati.

Kaskao je u svježije jutro drumom između njivica. Sunce se lagano dizalo iznad brijega. U Osmanovoj avliji rakolila se vesela kokoš. A u hodži se rađalo vedro raspoloženje. Bio je već zaboravio i kud je on to pošao i rašta je pošao. Znao je samo da jaše sjenovitim drumom ispod modrog jutarnjeg neba. Struji niz drum jutarnja svježina, čuju se ptice, sunce se prolijeva po zelenim bregovima, a hodža na magaretu jaše posred toga božijeg milja i ljepote; ispod ogromne kupole neba jaše mali, tako mali hodža na svojoj vrijednoj životinji, ali ipak, dobro on to osjeća, zna taj vedri Gospod za nj i zna dobro kud se to hodža zaputio. Ta kako neće znati On koji se brine i za onoga zeca koga je jutros poslao u hodžinu djetelinu.

Već se primicalo podne i vrućina stala da osvaja kad je hodža stigao nadomak vrela. Izvor je izbijao u jednoj kamenitoj jaruzi na samom početku rijetke grabove šume. Sa svih strana vodili su k njemu krivudavi utabani puteljci. Još poizdaleka se čuo žagor okupljenog svijeta. Nasradin-hodža sjaha i utrnulih nogu prohoda se ivicom grabika sve dok ne nađe zgodno i hladovito mjesto za svoga magarca. Odveza sa samara odugačak pripon i pripe živinče uz tanak grabić pa se uputi izvoru.

S vremena na vrijeme, u razmacima od četvrt sata, voda je s potmulim tajanstvenim grgoljenjem u jakim ključevima izbijala iz tamnog kamenog ždrijela, obraslog na mjestima lišajevima mrke mahovine. Kratko vrijeme izbijao je tako studen, bistar vodeni ključ, započeo bi da otiče pojači čitljiv potočić, a onda bi voda ponovo usanula i grgoljenje se sve više gubilo u dubini studena ždrijela. Činilo se kao da nekakva mračna tajanstvena sila vraća i guta vodu. Oko samog izvora i s obje strane ivicom jarka kojim oticaše voda bijahu se načetalii bolesnici sa živim otvorenim ranama: muškarci, žene, djeca. Oni sa bolesnim i otečenim nogama, zasukanih nogavica stajali su u samom jarku ili su sjedili na ivici, i svi su željno iščekivali kad će vrelo da proradi. A čim bi oni, koji su sjedili najbliže izvoru, povikali: "Evo je!" svi su se saginjali, zahvatali vodu pregrštima ili kakvim sudićem i njom ispirali otvorene i zagnojene rane. Okolo su na prostiračima ili na nosilima ležali teži bolesnici, dok su im rođaci škropili i umivali oznojena lica sa ognjičavim očima i usnama ispucalim i suvim od vatre.

Dugo je Nasradin-hodža gledao onaj metež i šarenilo oko vrela, i tek se u neke sjeti svoje jučerašnje srdnje na ono vrelo i na neukost svijeta, sjeti se da je spremio mnogo teških riječi za praznovjerne bolesnike, ali sve to kao da bijaše nekud bespovratno iščezlo. I pored svega napora da postupi po svojoj jučerašnjoj odluci, on s tugom uvidje da ne

može više da se naljuti i da su pripremane riječi i grdnje ishlapile kao rakija iz glave. Ishlapile su i ostao je samo težak talog od pogasnih neizrečenih riječi.

– Hodža, dina ti, zahvati de mi u ovom čanku vode. Vidiš, noga me boli, a narod se tamo gura i ne pazi.

Zamolio ga je to koščat onizak seljak sa izblijeđelim fesom natučenim sve do ušiju. Pružao je ruku i govorio i ne gledajući u hodžu, nego u tamni vlažni otvor odakle je svaki čas mogla da udari blagotvorna voda. Na licu mu je tinjao još posljednji odblijesak nade koja već odavna neumoljivo i polako vene. Izgledalo je da odavna boluje.

Čudeći se sam sebi zašto sve to radi, hodža uze onaj čanak, progura se između bolesnika koji su nezadovoljno gundali, i kad se voda ponovo pojavi i poteče jarkom, zagradi pun sudić i odnese ga bolesniku.

– Ejvala, hodža; Alah te vidio i pomogo.

Kad opira i zavi ranu na goljenici, seljak nešto živnu i razvedri se pa stade da priča hodži otkad ga to već boli ta njegova nesrećna noga, pričao mu je da je iz daleka i da je jedva, na nagovaranje svojih seljana, pristao da se na magaretu uputi ovamo na ovaj izvor koji, kažu, liječi svaku boljku. Pričao mu je ko se sve, po njegovu čuvenju i pričanju ljudi, izliječio na ovome izvoru. Bila je to čitava vojska sva-kojaskih bolesnika, a seljak je sve to govorio često i po dva puta uzastopce kao da želi da i sebe i hodžu uvjeri da je sve to baš tako bilo.

A hodža je nekoliko puta zaustio da mu kaže, da je sve to laž i golema varka i da vrelo nikog ne liječi, ali mu je nešto bilo žao videći ga sa koliko nade i oduševljenja priča o čudesima koja se nikad desila nijesu.

Već pokasno pred veće hodža pomože seljaku da se popne uza strminu gore do svog magareta, pomože mu da uzjaše i još je podugo gledao za magaretom kako u sitnu kasu odmiče poljanom. Na okuci se seljak okrenu i kad ugleda

hodžu gdje još uvijek stoji na istome mjestu, on mu prijateljski mahnu rukom. A kad putnik već sasvim zamače, hodži bi kao da mu taj razgovorni seljak iz daleka odnese dio srca.

Dugo je još stajao na ivici strmine iznad vrele, a onda se nešto sjeti da još jedanput treba da se vrati dolje. Šta on to još ima dolje da uradi? Šta on to duguje tome vreli? Jesu li to teške riječi koje treba da uputi jednoj velikoj varci ili nešto drugo?

Spusti se puteljkom do samog izvora. Svi već bijahu otišli i ta neobična praznina i tišina oko izvora ispuniše ga tugom. Eto, sa svih strana vode ovamo puteljci i stotine ljudi dolaze ovamo u varljivoj nadi da nađu lijeka, nade i utjehe. A koga oni još imaju da ih okrijepi i utješi? Nikoga do ovoga dobrog studenog izvora. A hodža je, eto, pošao da im i njega otme.

I pogružen i tih, hodža priđe do samog izvora. U kamenitoj udubini, u plitkoj vodi, svijetlile su se nekolike srebrne pare bačene u vrelo kao dar dobroj i čudotvornoj vodi. Bilo je i bakarnog novca koji se u sjeni jedva razlikovao od tamna kamena.

Ćutljiv stajao je hodža nad izvorom, sumrak je već stao da se hvata u udoljini oko njega, a kad vrelo stade potmulo pa onda sve jače da grgolji izbacujući taman mlaz, Nasradin-hodža kao da se nešto prenu, zavuče ruku u dubok džep čakšira i baci u izvor krupan srebrni novac.

NEVJERNI ALAHOV SLUGA

Otkad krenu po svijetu da skuplja priloge za podizanje nove džamije, u Nasradin-hodži stade ponovo da radi njegova negdašnja nemirna misao, koja mu često nije davala da spava. Bijaše se zar sjetio svojih davnih putovanja i svoje mladosti rasute po dalekim drumovima, po konačištima, koja su mirisala na skitnju i nepoznate prolaznike i po tiješnjim sumračnim mahalama tuđih gradova, gdje se na svakom koraku očekivalo nešto novo, neobično i veliko, nešto što se viđa samo u snu i zbog čega se pošlo u svijet – u daljine.

Putovao je tako od mjesta do mjesta i kao da je ponovo proživljavao svoju davnu nemirnu mladost. Na svakom koraku s tugom u duši susretao se sa svojom starom sjenom, s onim negdašnjim Nasradinom; domahivao mu je on odnekle s bregova u sunčana jutra kad je u duši radosno i tiho i kad se i s najmanjeg brežuljka vidi čitavi svijet; negdje

u hladnim konačištima opet je gledao toga mladića u besanim noćnim časovima kad bol raste i pritiskuje kao tamno nevidljivo brdo, a srce se krije i zakopava u dubinu sitnije od makova zrna, u modre sutone on ga je osjećao kako putuje pred njim u tišini sumračja i htjelo mu se da ga vikne i da ga pozove u društvo, ali ga je u duši tištala starost i bilo ga je strah da jedan drugom iz blizine više neće moći prepoznati lika. Bolje je zato pratiti ga iz daljine kao dragu daleku uspomenu.

Oživljava tako Nasradin-hodža svoju zakopanu mladost i nemiri se bude i rastu u njemu. Prolaze ponovo ispred nje ga negdašnje njegove svijetle zamisli, i mnogo je u njima krilatih poleta i modre sunčane radosti. I biva od njih vedro, baš kao kad odakle s brijega u proljeće gledaš sunčane zelene doline i činiti ti se, sad ćeš s usklikom kao na krilima poletjeti iznad svijeta i čitava sebe rasuti u raspjevanim prostorima.

Sjeća se hodža tih svojih negdašnjih zanosa i gorko mu postaje u duši. Zašto ta sjećanja danas bude samo tugu, gdje su krilati poleti? Istina, rastu i rađaju se nemiri u njemu kao i onih davnih dana, ali sve to boli i nagoni na gorke misli. Zar može bez gorčine da bude onaj ko je vidio kako ljudi umiru za mjericu žita, ko je osjetio nepravdu i bol, koji za sobom siju Mujo od Kladuše i njegovo zloglasno društvo, otkud krila onome ko je vidio i krv, i rane, i bijedu, i djecu od tri godine, koja već znaju za gladovanje.

Zanoći on tako negdje na putu, pa se svrati na konak u čiju pojatu. Izvuče magarcu rukovet-dvije slame ili sijena, pa onako u mraku napipa u slami zgodno mjesto, zavalali se i pokrije ćurkom. Čuti tako neko vrijeme, osjeća umor u čitavu tijelu, sklapa oči i trenutno ga podiđe želja da bi najbolje bilo da sad utone u jedan san, beskrajn san bez buđenja. A onda se opet smiruje, osluškuje kako magare pored vrata gricka hranu, čuje napolju uplašen krik nepo-

znate ptice, a onda se sve jasnije javlja nečiji prekoran glas: zašto se ti sad tu izležavaš i miruješ? Možda baš sad negdje neko zove u pomoć, neko je siročće zalutalo na pustu drumu, neko je bolestan i u ognju bunca i traži vode, nekom su učinili nepravdu i on sad guta bol i suze, jer nigdje ne nalazi čovjeka... Ustaj, zašto se odmaraš, zar to nije grijeh. Dok ti spavaš, zlo napreduje, ljudi propadaju. Nikog nema da ustane i da brani, svi spavaju, a zlo je budno i zato neko treba da bdije.

Čini se, taj prijekor upućen je baš njemu. I Nasradin-hodža diže se, prilazi vratima i oslonjen o dovrtak dugo i ćutke gleda u pomrčinu. Eto, tamo bi nekud trebalo poći, trebalo bi zakoračiti s mnogo snage i smjelosti kroz tu tamnu i tužnu zemlju i sa sobom ponijeti svjetlo i nadu...

Dugo tako stoji Nasradin-hodža, a kad se najzad trgne kao iza sna, tek tada jasno uvidi da još uvijek stoji na istom mjestu, osjeti kako ga tvrdi dovrtak tišti i zasijeca u rame, osjeti se sav okovan i sapet u svoje slabo staračko tijelo, pa žalostan i sam vraća se natrag ležaju. Vraća se i šapuće kao da se pred nekim nepoznatim brani od svoje velike krivice.

– Vidiš, bolan, star sam, star i nemoćan...

Tišina. Nit ga ko opravdava, nit optužuje. A to boli. Da bar hoće na to da navale veliku i tešku optužbu, pa da makar zna šta je njegov...

* * *

Već je drugi dan kako putuje selima po bezvodnu suhu polju podno planine.

Briše bezglaslan, studen potplaninski vjetar pustim poljem, a samo kad čovjek naiđe pored nekog osamljenog gloga, čuje se beznadno sitno cviljenje. Čini se kao da čitavo to golo polje sa svojim rijetkim sijenima i suvim kamenitim ponorima s vremena na vrijeme započne nekakvu svoju davnu beskrajnu tužaljku, ali sve je uzaludno – i riječi i tu-

govanje – i glas postaje sve beznadniji i tiši. Jaši hodža drumom, osluškuje rijetke glasove polja, kojima kao da pones-taje snage, i postaje mu u duši zimno i pusto baš kao da si-pi slana, a on se zatekao daleko od kuće i nigdje na dogle-du ni krova ni dima.

I opet je na drumu pristigao jednog prosjaka.

Pognuo se pod napola praznom torbom, vidi se, star je i ne-moćan, i oslanjajući se na jak ljeskov štap miče se tako dru-mom kao siva prašna masa, koja tek što se odvojila od teške ćutljive zemlje i sad nesigurno pokušava da pođe. A kad ga hodža pristize, on podiže umorne izblijeđele oči, žalosne be-znadne oči starih ljudi bez krova, i tihim nerazumljivim mrmljanjem stade nešto da govori. Stoji tako okrenut put hodže, sve laganije miče usnama, sijeda brada vidno mu podrhtava, i nikako ne izgleda da taj čovjek prosi milostinju. Čini se pri-je da je odavna nekud zalutao i skrenuo sa svog pravog pu-ta, pa sad začuđen i do beznadnosti uplašen pita, već po bog-zna koji put, šta je to s njim bilo. Pita, a ne vjeruje da će mu ovaj slučajni prolaznik umjeti išta da odgovori.

Nasradin-hodža driješi kesu u kojoj mu stoji novac priku-pljen za džamiju, pa i ne brojeći zahvata sitnog metalnog novca i pruža ga starcu. Iznenađen starac dugo drži novac u poluzatvorenoj šaci, a tek kad hodža krenu dalje, on stade mrmljajući da zahvaljuje.

Kad je hodža izišao iz najgornjeg sela uvrh samog polja, pod šumovitim, strmim brijegom, ovce su se s okolnih pa-sišta već navijale bliže selu, sumlak predvečernji vjetrić tre-perio je u lišću vitkih bijelih topola i psi su veselo lajali po avlijama jureći od objesti za kokoškama, koje su brižno ho-dale ispod svojih sjedišta.

– Hajde u ime Alahovo, da izađemo još uz ovaj klanac, pa ćemo negdje gore potražiti konaka – obrati se Nasradin-hodža svome magaretu, pa sjaha i pješke krenu, jer put bi-jaše strm i bujicama izlokane.

Tek što je hodža izašao iz šume i navrh brijega zasjeo da se odmori, iza susjednog brda stade da se diže krupan, crven večernji mjesec. Polako je rastao iza rijetka drveća na brijegu jasan i začuđen i činilo se toliko blizu da hodžu podiđe laka jeza.

– Alahu, Alahu, tvoga čuda i ljepote.

Za pojasom ga je žuljila i pritiskivala poteška kesa s prikupljenim novcem. Nesvjesno je izvadi, odriješi i stade da pretura po novcu kao da nešto traži.

– Udijelio sam danas onoj dvojici prosjaka, juče onom starcu više mlina i onda još... kome sam ono juče davao novca?... Aha, onoj ženi što je po poljima skupljala klas. Da, da... Tuđe su vjere i onaj stari i ona žena, ali šta mari; neće se zar Alah naljutiti, i ono su njegovi stvorovi... A da čiji su, nego njegovi! – čisto se obrecnu na nekog nevidljiva pored sebe. – Dao sam im i šta je to sad koga briga.

A novac? Ta novac je džamijski, a nije tvoj. Džamijsko je isto što i Alahovo. Nasradin-hodža, Alahovo rasipaš, dušu gubiš!

Ta istina jasna i porazna sinu mu odnekle pred očima tako gola i surova da on trenutno ostade zbunjen i bez riječi. Zbilja, on je dijelio svijetu džamijski novac. Novac davan na put božji, za bogomolju pravovjernima, on je, eto, rasipao i svojim i tuđoj vjeri. A paklene muke čekaju onoga ko Alahovo harči i rasipa. Sa Sirat-ćuprije, koja je tanja od dlake, a oštija od sablje, survaće se u vječnu propast nevjerni Alahov sluga Nasradin-hodža.

Bez pokreta i bez riječi, kao drven, Nasradin-hodža se zagledao nekud u daljinu, naglo izvukao ruku iz kese kao da se tamo opekao, i tako je ostao nekoliko trenutaka osjećajući kako je odjednom oko njega postalo sve pusto i hladno. Mjesec odskočio iznad brijega i njegovo lice došlo nekud studeno i strogo kao da se sprema da izrekne veliku i tešku osudu.

– Eto, izgubih dušu.

Rekao je to tiho starački i za trenutak umorno sklopio oči. Pred sobom je ponovo ugledao onoga današnjeg starca prosjaka: tužne umorne oči beskućnika i ruka pružena za svačiju milostinju. I ponovo ga prože bol, bol nad bijedom, nad beskućništvom, nad tužnom starošću, bol na bezbroj ostavljenih, jadnih i nemoćnih, koji se po ovoj tamnoj zemlji biju i prebijaju od nemila do nedraga.

– Alahu, i ti bi im udijelio da siđeš dolje na ove naše drumove...

Iznad tamne doline trepere krupne sanjive zvijezde. Nešto je dobro i drago u tim božjim svjetilkama, upaljenim nad mračnom izgubljenom zemljom. Ta zar odozgo može da dođe zlo i prijetnja.

– Alahu, i ti bi im udijelio.

I tu u zvjezdanoj noći, daleko od svoga kraja, Nasradin-hodža se pun tople sjetete sjeti svog džemata i svoje stare drvene džamije sa koje je bezbroj puta izgovorio Alahovo ime. Njegova stara posrnula džamija, oštećena nevremenom i godinama, sa koje se može govoriti u ime čitava svijeta i sa koje je molitva bliska Alahovu uhu. Vidi hodža opet pred sobom tu dobro poznatu džamiju iz svog džemata i toplina stade da mu se razlijeva po duši.

– O, Alah, Alah, Ti najbolje vidiš da je duša Tvog sluga čista i bliska Tebi. A čemu će Tebi drukčija i bolja džamija od one naše stare. Srce Tvog sluga Nasradina dozvaće Tebe i s naše sirotijske bogomolje kao i s najvišeg stambolskog minareta.

RAZGOVOR S ČOVJEKOM

Jesenji dan pun blaga sunca i svijetlih dubokih tišina od kojih se čovjeku učini da je zauvijek ogluvio. Modrine neba blijede, pune tiha sjaja i kao da se sele nekud unedogled, sunce se čini umorno i staro, nad šumama putuju žute i crvene boje i čovjeku je u duši tiho i tužno kao da mu je najbolji prijatelj rekao zbogom i oputovao nekud dalekim nepoznatim drumovima. A čovjek još u uhu nosi zvuk njegovog tako poznatog glasa, drži u ruci mali poklon koji mu je prijatelj ostavio za sjećanje i tužno mu je, jer mu se čini da je zaboravio da mu kaže najdražu riječ koja prijatelju treba da se rekne na rastanku.

Sijed, umoran i star Nasradin-hodža je s mukom sjahao sa magareta i poštapajući se uputio se kamenitu obronku duboke klisure. Tu je negda znao po čitave sate provesti sjedeći na kamenu visoko iznad zapjenušene rijeke. Sjedio je na visini, nad nemirnom vodom, i utapao se u moćan šum

rijeke osjećajući u takvim trenucima svu veličinu i ljepotu božjih stvari. Tu su se u njemu rađali mnogobrojni poleti i zanosi i nicali nijeme pjesme u počast nekome koji putuje iznad svih voda i šuma i u duši čovjekovoj stvara čitave svjetove svijetle i raspjevane.

Već je nekoliko godina otkako nije bio na ovome mjestu.

I često, u mnogoj nemirnoj noći kad u čovjeku pada snaga i rađaju se blijeđe žalosne sumnje, on se sjećao ovoga mjesta nad vodom koje je u njemu toliko puta obnovilo i radosti i vjeru, i dolazilo mu je da ustane, da osamari magare i da pođe.

I najzad onaj tihi jesenji dan pobudio je u njemu mnogu odavna zaspalu uspomenu i neodoljivo ga potegao da potraži stara voljena mjesta. Sunce je već odavna bilo odskočilo kad je uzjahao magare i krenuo na put. Sin mu je, rađeci nešto u bašti, za trenutak prekinuo kopanje i brižno pogledao za njim. To stari putuje nekud za svojim maglama. I uzaludno bi ga bilo odvracati od toga, a možda bi bilo i grehota, star je čovjek.

Poslije tri sata jahanja, evo ga najzad na mjestu. Klecao je, nogu zgrčenih od jahanja, dok ne stiže nad samu strmu padinu iznad rijeke. Spustio se na onaj isti kamen na kom je dotada toliko puta prosjedio duge ugodne sate.

Stiješnjena visokim kamenitim padinama brda, koje su se strmo obarale k vodi, rijeka se, sva bučna i zapjenjena, rušila neravnim koritom punim podvodnih stijena, pregrada od sedre i kamenja koje se često puta otiskivalo s nesigurnih strmina. Ukoso niz голу stjenovitu padinu na drugoj strani rijeke spuštao se uzak putanjak do malog naherenog mlina koji jednim krajem bijaše naslonjen na izbočinu stijene, a drugi kraj, nadnesen nad vodom, drhtao je na krivim hrastovim nogama. Bilo je pravo čudo kako se taj trošni mlinčić održava posred toga divljeg carstva od siva kamena i hučne vode. Samo je malo vedrine ulijevao kratak

pojas zelenila, koji se sterao desno od mlina i na kome se uvijek bijelilo nečije oprano rublje i prostrte krpe platna. Na strmoj hridi nad samim mlinom nekakvo nisko drveće oborenih grana smjelo je mahalo nad provalijom kao da nekog pozdravlja.

Sve je bilo isto kao i nekad, samo je mlin mnogo trošniji i njegov negda bijeli veseli krov postao je siv i ravnodušan. A hodža je i star i umoran, i misli mu više nijesu krilate kao negda. Došlo je vrijeme kad susret sa svakom stvari rađa tešku i sjetnu misao i kad i ono kraj čega se nekad s vedrim nehatom prolazilo postaje tajna, zagonetna i ćutljiva. I sve kao da te pita: odakle ideš i kud si se to zaputio?

Sjedi hodža na kamenu, sluša huku i šum nemirne vode i ćitavim bićem osjeća kako je dobro i blagodatno to umorno sunce što grije staro trošno tijelo i rađa u duši tihu sjetnu pjesmu bez rijeći. I hodža bi htio potihlo i lagano da zapjeva nešto o dragim dalekim stvarima, ali rijeći se tope u blage meke zvukove koji ravnomjerno teku nekud u vedri prostor.

Ali blaženstvo zrelih jesenjih časova ne traje dugo. Ispred hodže počinju da putuju protekle godine i dani. Sve ono što se ostavilo i prežalilo, nad čim se tugovalo i provodilo nesane noći, kao da se probudilo i traži svoj posljednji obraćun. Mnogobrojne zgode i nezgode njegovog burnog i ćudnog života ponovo su oživile u svom tihom sablasnom svijetu uspomena. S drenovcem preko ramena prolazi ispred njegov stari prijatelj Tale, ćovjek koji ne zarezuje ni carsku ni vezirsku, ali srce mu je nesrećno i razbijeno; na rukama mu ponovo izdiše tihi blijedi buntovnik Lovro Rebac, ranjen pred tućim prepunim ambarom, drumovima jezdi bijesni Mujo od Kladuše, težak i nemio kao zlo, pred očima podrhtava svijetla i daleka slika nikad vićene srećne zemlje. I sve je to danas tako daleko i na svemu leži mir proteklih umrlih stvari.

Kud su se polomili toliki njegovi poleti i smiješni, i bolni, i čudnovati! Zagledao se hodža nekuda daleko u prošle dane i došlo mu nešto i tužno i neobično. Ko je taj čudni i zaneseni čovjek koji vječito putuje bosanskim drumovima? Tako mu je i blizak i dalek u isti mah. Gleda Nasradin-hodža i čisto ne vjeruje da je to zaista bio on. Kako je i tragičan i smiješan taj osamljeni hodža koji na magaretu putuje svijetom i sa svoje dvije usamljene ruke pokušava da među ljude ponovo povrati mudri mir pravednih Alahovih zakona, koje je neko nepoznat pomrsio i naopako postavio. A ipak, kako je draga borba za taj daleki san koji hodža u sebi nosi. I čini mu se da mu se ponovo povrati mladost i snaga, da bi opet krenuo istim putevima i po istome poslu, krenuo bi pa makar i opet ostao usamljen i smiješan kao i nekada.

Koliko je bola i nevolje u ovome širokom svijetu. A zar se neće naći neko ko će stupiti na hodžino mjesto? Zar će svijet ostati bez svoje nemirne savjesti?

– Eh, tužni moji ljudi!

Prošaputao je i nehotice te riječi i kao da se od njihova tiha zvuka odjednom probudio. Ponovo je čuo ispod sebe nemirnu rijeku i vidio svu divljinu duboke klisure. A onda mu je pažnju privukla grupa ljudi koja je nešto poslovala dolje oko mlina. Bili su odnekud dovukli nove stubove i spremali se da ih umjesto starih postave ispod mlina. Pored njih na tratini dvije su žene prostirale oprano rublje. Gledani odozgo svi su se oni činili kao mali šareni mravi.

Huči moćna rijeka, ruši se preko kamenja i sva u pjenu guši se kroz tjesnace, okolo stražari sivo stijenje, a gore u vrtoglavim visinama putuju rastrgani oblaci. A pored svega toga stoji mali neznatni mrav – čovjek. Stoji i bori se protiv svijetu moćnih studenih sila oko sebe. Sjedi sitni mrav na obali divlje rijeke, velika je njegova snaga, smjelo mu je srce. Pa zar on ne usavršava i produžuje rad Velikog Zidara!

Dugo je hodža gledao one dolje ljude kako se miču poslujući oko mlina i dušu mu je ispunjavalo dotle nepoznato divljenje pred snagom i upornošću toga malog stvorenja. Prvi put dotada kao da je ugledao čovjeka u svoj njegovoj snazi i veličini, i nije ga bilo strah za njegovu sudbinu. Od toga mu postade i toplo i sigurno.

– Mali, ti nećeš propasti pa makar mene i ne bilo. Golema je tvoja snaga i te ruke naći će svoj spas. Ti što prevrćeš tešku ćutljivu zemlju, obaraš moćne dubove i u dubokoj klisuri boriš se s podivljalom rijekom...

Dugo je tako hodža razgovarao s čovjekom. Prvi i posljednji put u životu njegove oči bile su okrenute k zemlji i razgovor mu je tekao bez razornih sumnji i bolnih pitanja. Posljednji i najtopliji razgovor čudnog i smiješnog ratnika hodže Nasradina.

* * *

Toga večera neki hodžini poznanici, tražeći zalutale konje nabasaše na samoj ivici klisure na Nasradin-hodžu. Ležao je postrance s rukom pod glavom. Mislili su da je starac tu zaspao, ali kad ga prodrmaše zovući ga po imenu, vidješe da je mrtav. I niko se ne začudi toj njegovoj neobičnoj smrti, samo Dedo Ramljak promrmlja više za sebe:

– Drugome se od njega ne možeš ni nadati. Taki ti je on uvijek bio, kroz čitav život... Njakav čudan insan...

SOCIJALNI ANGAŽMAN ĆOPIĆEVOG NASRADIN-HODŽE U BOSNI

Provokacije znaju biti zlonamjerne, ciljane da povrijede ili obezvrijede, ali su često i jedini način da otkrijemo nevidljive granice nepoznatog svijeta koji nas okružuje. (Tako, naprimjer, provociraju djeca, koju zovemo bezobraznom, iako su najčešće samo radoznala.)

Objavljivanje knjižice s pričama Branka Ćopića iz ciklusa o Nasradin-hodži provokacija je ove druge vrste. Radoznali smo kako će se prema njoj ponijeti književni ideolozi, sastavljači lektirskih spiskova i nastavnice i nastavnici svikli na činovničku poslušnost.

Već i sama naslovna stranica knjige privlači pažnju i nudi je kao tržišno opravdanu. Hem na njoj ime omiljenog dječijeg pisca, Ćopićevo, hem svima simpatični šeret iz narodnih priča kao njen glavni junak. Pa ipak je ovaj ciklus ostao prilično zapostavljen u domaćoj lektiri. Šta je to u njemu što ga

uprkos tržišnoj potentnosti i interkulturalnoj podobnosti drži dalje od školskih klupa?

Dvije napomene o lektirskoj politici

Odgovor na ovo pitanje zahtijeva dvije napomene o lektirskoj politici i uopšte o ulozi književnosti u domaćem obrazovanju.

Prvo, važno je znati da se spiskovi knjiga za obavezno čitanje sastavljaju prilično proizvoljno, u malobrojnim komisijama politički podobnih stručnjaka, bez valjanih kriterija, bez kvalitetnih istraživanja te (što je suštinski najveći problem) bez jasno navedenih pedagoških i metodičkih opravdanja (zašto baš *to* djelo i zašto baš *taj* pisac). Tamo gdje te komisije bira nacionalizam, tamo će i nacionalistički razlozi biti ključni, ako ne i jedini.

Drugo, lektira je izdavačima sigurna dobit. Mrtvim piscima ne treba platiti honorar, tiraži su (pogotovo za današnje uslove) prilično veliki, kupci (roditelji i školske biblioteke) zagarantovani. Budući da se na lektirne knjige gleda više kao na robu a manje kao na nastavno sredstvo, na sadržaj se ne obraća posebna pažnja.

Ovo se može lijepo ilustrovati upravo Ćopićem. Njegova zbirka *Bašta sljezove boje* uvrštena je u lektiru za osnovnu školu. Ona se sastoji se iz tri dijela: prologa (Pismo Ziji), priča iz djetinjstva (*Jutra plavog sljeza*) i priča iz NOB-a (*Dani crvenog sljeza*). Posljednja priča u zbirci, *Zatočnik*, objašnjava i dopunjava *Pismo Ziji* uokvirujući ostale priče u zbirci. Drugi dio je u kontrastu s trećim, a namjera tog kontrasta jeste da pojača osnovnu misao knjige – Ćopićevo razočarenje revolucijom kojoj je posvetio mladost i život, a koja se izjalovila u prazna i neispunjena obećanja o pravdi i jednakosti.

Ova tema nije prioritet dvanaestogodišnjacima. U Ćopićevom opusu postoji pregršt njima jasnijih (i za njih pisanih) knjiga. Međutim, moraju čitati ovu, jer je nekom odraslom

knjigoselektoru ona prirasla za srce. (Da ne spominjemo famoznu *zajedničku jezgru*, koja nastoji kvantitativno izjednačiti zastupljenost srpskih, hrvatskih i bošnjačkih pisaca u lektiri, a zbog čega je Isidori Sekulić, kao ženi i Srпкиnji, rejting toliko visok da se na spiskovima pojavljuje tri puta, od mogućih pet.)

Jutra plavog sljeza sjećanja su odraslog pripovjedača na djetinjstvo čija je dominantna ličnost bio djed. Priče iz ovog dijela knjige su melanholične i duhovite, a zbog izabrane perspektive i teme (opis porodičnog života u patrijarhalnoj sredini) bliske djeci. Time se vjerovatno može objasniti izbor cijele knjige u lektiru. Ali u cijeloj knjizi te priče imaju drugu ulogu (pomenuti kontrast) i svako tumačenje koje izbjegne da taj kontrast naglasi i iz njega zaključi nešto o ideji djela ili je neznačajno ili je falsifikat.

Tako se sastavljač lektire nalazi pred izborom: ili pristupiti djelu pošteno, uvažavajući autora i ideju njegovog djela (a što onda traži da se đaci upoznaju s kontekstom – Jugoslavija, komunizam, NOB), ili, budući da je taj kontekst problematičan u nacionalističkom obrazovanju, sve to prećutati i knjigu prilagoditi drugim ciljevima.

Ovaj drugi izbor vidljiv je u lektirskom izdanju *Bašte sljezove boje* bez cijelog trećeg dijela i bez ikakve napomene o tome.⁽¹⁾ Izdavač će pola knjige prodavati kao cijelu, pri čemu će generacije djece trajno ostati uskraćene za informaciju da su čitale *skraćeno* izdanje. Ovakva odluka neće naići na prepreku ni među recenzentima, niti među kritičarima, iako bi se očekivalo da će lektirne knjige, baš zato što se štampaju u velikim tiražima i za obavezno čitanje, proći neku ozbiljniju kontrolu kvaliteta.

(1) Branko Ćopić. *Bašta sljezove boje* / urednici Šimo Ešić i Ivica Vanja Rorić / Wuppertal, Sarajevo, Tuzla: Bosanska riječ – Das Bosnische Worth, 1997.

To nas dovodi do pitanja koje bi svaki roditelj s pravom mogao postaviti: šta je uopšte kvalitet, u vezi s lektinom, ko u tom polju određuje standarde i koji su mehanizmi njihove zaštite? Odgovor je prost. Nema standarda, nema mehanizama, a što je još gore, nema jasnih ciljeva. Lektira je, posmatrana sa stanovišta zahtjeva za metodičkom opravdanošću – puka improvizacija. Ona je takva jer je i cijelo obrazovanje takvo, prepušteno interesima izdavačkog lobbija i etnonacionalne pedagogije.

Ćopićev Nasradin u čitanci

Još jednim primjerom može se potvrditi poroznost filtera za emisiju štetnih glasova u nastavi književnosti. Sastavljači čitanke(2) Alija H. Dubočanin i Mirsad Bećirbašić odlučuju se da u nju uvrste priču *U krađi* iz ciklusa *Nasradin-hodža u Bosni*.

Tema priče je izrazito i jasno – socijalna. (O tome više kasnije.) Ćopić poentira sumnjom u boga, nazivajući ga *Pra-vednim*, a u vezi s nepravdom koju dopušta: kako je moguće da je on pravedan, a na svijetu koji je stvorio i dao mu zakone vladaju zakoni nepravedni?

Sastavljači se izbjegavaju suočiti s ovim nepoželjnim aspektom priče, koji dovodi u pitanje religiju kao temeljnu vrijednost nacionalizma te umjesto toga skreću pažnju na folklor:

Jezik priče je priča za sebe! (...) Ispišite neke riječi, pa i cijele rečenice, o kojima ćete posebno razgovarati vršeći isključivo jezičku analizu: džemat, ambar, veli, feredža, moreš, bolan, dina ti, belaj, pito, došo, nijesi, hanuma, reziliti, valahi, tahije džabe, maša, plaho...

(2) Alija H. Dubočanin i Mirsad Bećirbašić. *Čitanka 7*. Sarajevo: Bosanska riječ, 2005.

Usmjerenjem na *isključivo jezičku analizu*, umjesto na poentu i smisao priče, sastavljači udovoljavaju interesima nacionalizma: afirmišu partikularne umjesto univerzalne vrijednosti. Sasvim u duhu literature međuratnog socijalnog angažmana, koji su mnogi pisci *ovjerali* odlaskom u partizane, Ćopićeva priča nije napisana da bi se na njoj vježbali turcizmi. Ali evo, služi tome.

Sastavljači, valjda i sami zbunjeni ulogom koju su sebi dodijelili, govore o nebitnom; šta đak treba da zaključi iz njihove stilski smušene napomene o *obliku riječi* Nasradin? Jesu li Nasrudin i Nasradin isto?

Ćopić upotrebljava ovaj oblik riječi: Nasradin! Danas je više uobičajeno pisati: Nasrudin! Branko Ćopić je napisao cijeli jedan ciklus priča s glavnim likom Nasrudin-hodžom: Nasradin-hodža u Bosni. Uz Nikoletinu Bursaća, deliju Martina, strica Nidžu, Pepu Bandića i druge, to je jedan od glavnih likova Ćopićevih djela. Nasradin-hodža je internacionalni književni lik, mnogi narodi su učestvovali u građenju anegdota i humoreski o Nasrudinu, pa je taj lik nadahnuo mnoge književnike da prema njemu i njegovim doživljajima grade svoja književna djela.(3)

I posljednji primjer, o čitanju Ćopića u čitankama:

Sastavljači Čitanke za deveti razred osnovne škole(4) odlučuju se za priču *Pismo Soje Čubrilove*. Ona se završava majčinim traženjem od sina da ne žmiri pred socijalnim nepravdama:

(3) Ćopić je, po svemu sudeći, tu varijantu imena preuzeo od Stevana Sremca, koji je sačinio zbirku od 195 anegdota o Nasradin-hodži.

(4) Sastavljači Đorđe Ličina, Luka Šekara, Vojislav Gaković i Stevan Stefanović (Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005), str. 89. i dalje.

Sve to napiši i kaži, sine, i prokleta ti od nas sviiju bilo ako zatajio i ne rekao onako kako jest. Eto, to ti kaže tvoja majka...

Pred tom majkom u jednom trenutku bili su se *otvorili ponori ljudskih nevolja*. Čopiću je, očito, čak uz rizik od prigovora da angažmanu podređuje stil i tako postaje patetičan, stalo da svoju junakinju učini univerzalnom predstavnicom siromašnih i obespravljenih. Ona *ne govori samo* u ime ljudi koje poznaje. Čopićeva priča nije lokalna i nije nacionalna. Pa ipak sastavljači traže od đaka da pronađu *pojediniosti koje rječito govore o teškom i paćeničkom životu Čopićevih zemljaka*.

Pa evo prilike

U ovakvom metodičkom okruženju sedma knjiga iz edicije *Lektira narodu* pojavljuje se opterećena potrebom da posluži svrsi koja se manje tiče književnosti a više obrazovne politike. (To je, uostalom, tendencija cijele edicije.) Zato je ona provokacija. Ali osim toga je i knjiga koja s dobrim razlozima može biti uvrštena u lektiru. Socijalna književnost je pojam koji se od đaka očekuje da usvoje; pa evo knjižice priča u tom žanrovskom okviru. Od obrazovanja, pa i od nastave književnosti, očekuje se da kod đaka razvija kritičko mišljenje: pa evo prilike da se u razredu otvori rasprava o odgovorima vjere i njenih činovnika na uzroke siromaštva, nepravde i nejednakosti u društvu.

Književnom djelu namijenjeno je da u razredu pomogne djetetu ovladati maternjim jezikom, vještinama govorenja, slušanja, čitanja i pisanja, sve to s pretpostavkom da se od pisaca tome može učiti; pa evo prilike i za to, jer su Čopićeve priče o Nasradinu pisane tako da ih školska interpretacija lako otključava. Kako i koliko lako provjerićemo nakon što ih pročitamo.

A evo i nepritlike

Vjerovatnoća da će nastavnik ili nastavnica književnosti obavezati đake na čitanje Ćopićevog ciklusa priča *Nasradin-hoža u Bosni* mala je. Najvažniji razlog jeste rigidni plan i program, koji ne dopušta slobodu nastavnicima da spiskove propisane lektire mijenjaju. Ti planovi su brižljivo proračunati ne samo da uguše slobodu nastavnika, nego i da onemoguće svako kreativno i kontekstualno čitanje literarnih djela.

Osim toga, taj nastavni plan u najvećem broju svojih izbora nije sposoban odgovoriti na jednostavno pitanje: šta je cilj čitanja lektire u školi, šta se njime želi postići, šta učenik (i učenica) nakon čitanja treba da zna, može, hoće, smije, želi?

Na ta pitanja, a povodom Ćopićevih priča o Nasradinu, može se odgovoriti ovako:

Đaci žive u zemlji koja je već dvije decenije paralisana nesposobnošću nacionalističkih političkih koncepata da uredi odnose u društvu tako da svi građani, ili barem velika njihova većina, uživaju u dobrobitima tehnološkog i kulturnog (civilizacijskog) napretka. (Tu se misli, recimo, na efikasnu zdravstvenu zaštitu, slobodu i sigurnost kretanja, pristojne uslove stanovanja i rada, dobro obrazovanje, kvalitetno ispunjeno slobodno vrijeme...)

To što većina ipak ne uživa ovakve standarde života rezultat je, između niza drugih faktora, ideologije koja uređuje društvene odnose i upravlja državnim aparatom. U Bosni i Hercegovini ona je uzurpirala i izobličila demokratske principe, iskoristivši instituciju slobodnih demokratskih izbora kao sredstvo ovjere svoje moći.

Njoj je u interesu oblikovati glasačko tijelo koje će socijalnim temama pretpostavljati nacionalne, shvatajući i svijet i svoj položaj u njemu kao mjesto neprestanih etničkih prijetnji i sukoba, od kojih se moguće zaštititi i osjećati sigurno

samo u okrilju kolektiva određenog zajedničkim pripadanjem istoj vjeri, tradiciji, porijeklu i teritoriji.

Škola u tom procesu oblikovanja poželjnog glasačkog tijela ima važnu ulogu, a književnost, u školi, vodeću.(5)

Utoliko njena veza s nezadovoljstvom koje se sve više javlja i među mladima nije zanemariva. Škola ima izbor da od uzroka duboke društvene krize okrene glavu, pod izgovorom da se bavi obrazovanjem a ne politikom (što je s obzirom na njenu društvenu ulogu politika neobrazovanja) ili da, vodeći se onim najboljim što je naučna misao do sada dala, pokuša objasniti gdje su uzroci i gdje bi se trebala tražiti rješenja krize.

Na jedan od uzroka ukazalo bi čitanje Ćopićevog *Nasradina*. Ono bi nas, kad bi se na njega odlučili u našoj nastavnoj praksi, dovelo do odnosa vjere i kritičkog mišljenja. Glavni junak je vjernik i duhovni predvodnik svoje male seoske zajednice. Ćopić ga slika od prve do zadnje priče s neskrivenom simpatijom i poštovanjem, ali ne okamenjenog u dogmi, nego, naprotiv, živog i nemirnog u sumnji. Ta sumnja nije sholastička, ne rađa se u intelektualnoj dokolici (kakva cvjeta u postmodernoj akademskoj zajednici), nego dolazi iz teškog života, iz siromaštva, neznanja, nepravde.

Socijalni angažman Ćopićevog *Nasradina*

Knjiga pod naslovom *Borci i bjegunci*,(6) objavljena u Beogradu 1939. godine, sastoji se iz dva ciklusa: prvi, *Nasradin-hodža u Bosni*, čini dvanaest priča(7) s Nasradinom kao gla-

(5) O tome više u: N. Veličković. *Školokrečina*, objavljenoj u ovoj ediciji (Sarajevo: Mas media i Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, 2015).

(6) Kasnije ju je sam autor, 1956. godine, preimenovao u *Bojovnici i bjegunci*.

(7) Teorijsko pitanje, nisu li ove priče ustvari novele, na koje pokušava odgovoriti Goran Milašin (*Novelistički elementi u Bojovnicima i bjeguncima Branka Ćopića*, u: *Poetika, stilistika i lingvistika Ćopićevog pripovijedanja* / urednik

vnim junakom, drugi, *Delija Martin*, deset priča sa seljakom Martinom Peulićem kao centralnim likom. Knjiga je druga od tri u nizu koje je Ćopić objavio pred početak rata 1941. godine.

Priče su naišle na dobar prijem; od trideset kritika, tek je jedna bila izrazito negativna, Tartaljina.(8) Zahvaljujući prije svega njima, kritičari su u Ćopiću vidjeli Kočićevog nasljednika,(9) iako sam Ćopić u jednom intervjuu svoje stvaralaštvo dovodi u vezu sa Matavuljem.(10)

Priče su, a među njima i ciklus o Nasradinu, prepoznate kao socijalne, što se obično povezuje s umjetničkom nesa-vršenošću. Naime, iz te *artističke* (neideološke) perspektive, svaki angažman, pa i socijalni, vidi se kao ustupak određe-nom neestetском programu koji umanjuje vrijednost djela. U Ćopićevom slučaju socijalna tendencija rezultirala je

Branko Tošović. Banjaluka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske; Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, 2012.) ostavljam ovdje po strani. Milašin osim toga nastoji, i uspijeva, ukazati na neke sličnosti Ćopićevih likova sa Čehovljevim, nalazeći u toj sličnosti i objašnjenje za *mlakost* Ćopićevog socijalnog angažmana (str. 90. i dalje).

(8) Prema Staniša Tutnjević. *Otvorene granice*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1977; i Staniša Tutnjević. *Prve književne kritike o djelu Branka Ćopića između dva rata*, u: Zbornik sa naučnog skupa *Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja* (Sarajevo 26 i 27. maja 1976.). Sarajevo, 1978. Tutnjević opisuje *borbu za ranog Ćopića* tadašnjih ljevičara i konzervativaca, koji su gotovo svi pozdravili pojavu novog pisca, *prikazivača seljačke istine*, koji je *ušao u književnost sa propusnicom Petra Kočića*, s pričama koje su *socijalne u pravom smislu reči – mala sinteza lepog, čovečanskog i istinskog*. S ljevice su ipak Ćopiću zamjerali *mlakost* i pesimizam (npr. Avdo Humo), da je *socijalan srcem a ne mišlju*, dok je s desnice jedan anonim zavikao *Ne tim putem, mladi Ćopiću!*

(9) Vidi, npr. Radovan Vučković. *Ćopićeva kratka priča prema prethodnicima*, u: *Od Ćorovića do Ćopića*. Sarajevo: Oslobođenje, 1989.; također i tekstove Boška Novakovića i Slavka Leovca u zborniku *Kritičari o Branku Ćopiću / prir.* Muris Idrizović. Sarajevo: Svjetlost, 1981.

(10) *Moji vitezovi tužna lika*, u navedenom zborniku (Idrizović, 1981.), str. 237.

nekim slabostima,(11) ali se one ne mogu sasvim pripisati ciklusu o Nasradinu. U nastavku ćemo, nakon kratke analize svake od dvanaest priča iz ciklusa, pokušati obrazložiti zašto uprkos opravdanim prigovorima ovu Ćopićevu prozu preporučujemo nastavnicima i đacima.

1. Na granicama

Ćopićevom Nasradinu njegove džematlije prigovaraju (u prvom od dvanaest priča, *Na granicama*):

(...) Nasradin-hodža, bolan, ti ne gledaš ko je kakva vjera, nego radiš ko da ti je vas dunjaluk brat – i Vlah, i Šokac, i Čivut. Ljutiš Alaha, Nasradin-hodža, jer nećeš da vidiš koliko je granica koju je postavio između nas i ostalih vjera. Ona fukara, Petko Macura, na toome magaretu i mlinari se i drvvari se; kad se god ko razboli, bio Vlah, bio Šokac, kakva vjera bila da bila, ti odlaziš da ga obiđeš, ideš im i na veselja, a sve mi to odavna gledamo i čujemo. Ali ovo, Nasradin-hodža, to je prešlo svaku mjeru: u tvojoj pojati bolovao je mjesec dana onaj prosjak Mile Dragosavac, kod tebe je i umro. Dvorili ste ga i ti i tvoja hanuma, sjedio si po čitave noći pored njega – sve mi to znamo. Pa na što to sad naliči, Nasradin-hodža, Alaha ti, ko da si nikakva

(11) Naprimjer: Branko Ćopić je više improvizirao nego što je istinski stvarao, više je težio nego što je postizavao ono što je hteo — tu žalbu i tužaljku. Zato su njegove pripovetke neobično slične jedna drugoj, ne samo po svome tonu, nego i po kompoziciji priče, po načinu kako veže detalje i po smislu kojim ih povezuje. To je glavni nedostatak ovih Ćopićevih priča, a on proističe iz malog misaonog radiusa u kome se kretao pisac: neka sila, neka sudbina ili nešto slično, navaljuje jedan bezmerno težak teret na pleća i na mozak malog Ćopićevog čoveka u dalekim bosanskim planinama, i taj čovek, ma ko on bio, dečak ili skitnica, madioničar ili prosjak, vračara ili đavo, ili samo seljak, svi oni hteli bi, ponekad, da pobegnu negde, da znače nešto, ali ne mogu, ne da im ta sila i sirotinja, i oni ostaju, poki-sli, razočarani, većito bez ikakve misli koja će im otvoriti put u borbu sa stvarnošću. Slavko Leovac. Branko Ćopić, u navedenom zborniku (Idrizović, 1981.), str. 42-43.

vjera, ko da moćni Alah nije postavio granice između ljudi i gdje je taj ko može da ih prijede!

A Nasradinu je čudno i nerazumljivo

otkud neko može i za trenutak da povjeruje u nekakve granice koje stoje između ljudi, kad, evo, na ovom svijetlom mirišljavom božjem jutru duša ti osjeća da su ti bliski i podjednako dragi i nevjernik i pravovjerni, i ptičica u gori, i lišće što treperi na jutarnjem vjetru – brat si svemu živome. Sve mu se čini kad bi ove njegove džematlije bar jedanput, u jedno svijetlo – vedrinom i suncem bogato jutro – pogledali u svijet s ovoga brijega, da bi shvatili i razumjeli zašto je Nasradin-hodži jednak i prosjak Mile Dragosavac-nevjernik, i pravovjerni Memaga Šćeta, onaj lučkasti Šćeta što se go i bos skita kroza svo sela i vječito pita za nekakva goveda. Juče je u njegovoj pojati umro Dragosavac, a sutra će, možebiti, to isto zadesiti i Memagu. A kakva je razlika između te dvije sirotinjske smrti?

Ovdje je vidljivo kako mane ranih Ćopićevih priča dolaze od njihovog socijalnog angažmana. Nakon što je dao hodži da mudro odgovori na primjedbe džematlija, on gubi interes da dalje razvija pripovijedanje, pa se *Na granicama* raspine u ovoj misli. Na narednih nekoliko stranica Nasradin je varira i potvrđuje djelom, poklanjajući novac siromašnom poznaniku Lovri Beniću. Didaktička uprošćenost ne može biti preporuka čitanju književnog djela, osim u školi, i u nekoliko izuzetnih slučajeva (npr. pri upoznavanju djece s basnom). Ali nisu sve priče u ciklusu ovakve, a ova je još i opterećena kompozicionom zadaćom koju ima da ispuni – predstavljanjem transformisanog junaka narodne književnosti da najavi glavnu temu ciklusa. Naslov, *Na granicama*, ključ je za njegovo čitanje. Hodža je pojedinac pozvan da stane na granice i da ispita njihov smisao. A šta su granice, pokazaće naredne priče u ciklusu.

2. Nasradin-hodžina laž

Već sljedeća, *Nasradin-hodžina laž*, izvedena je vještije i bliža je svom usmenom predlošku. U njoj na početku zatičemo hodžu odbjeglog u šumu, skrivenog od gomile koja opsjeda njegovu kuću, nakon što se *odjedanput pročulo da Nasradin-hodža umije da liječi i daje trave i zapise za svaku boljku – i insansku i hajvansku – izliječi, veli, sve ko da si rukom odnio*. Hodža zna da nije ono za šta ga smatraju, ali ga daleko od njih grize savjest što nije s ljudima kojima pomoć treba. Osjećaj krivice raste. Svijet se ne razilazi, nego noći u njegovoj avliji i pojati. Najzad hodža odluču da se vrati i učini to što od njega očekuju –

kad već nema nikakva izlaza, blagodat je i to kad bar čovjek ima u što da se nada pa makar to bila i najveća laž. A Alah će, zaključuje on, oprostiti i vidjeti da ne lažem za svoju hasnu, neg što me na to naćera ova ljudska bijeda i nesretluk.

I zaista, nakon što se vrati, dijeli različite savjete, sve jedan budalastiji od drugog (tu Ćopićev humor dolazi na svoje) pa se ljudi zadovoljenih očekivanja razilaze. Nakon što isprati posljednjeg, penje se na munaru i sa tugom i studeni oko srca počinje da uči.

Starci po kućama začuđeno su dizali glave i osluškivali.
– *Aman, aman, još Nasradin-hodža nikad ljepše nije učio. Kad završi molitvu, Nasradin-hodža, vas u znoju i nekoj čudnoj tremi, podiže oči put neba. Kroz razderane teške oblake treperila je i utopljenički se borila s pomrčinom jedna jedina zvijezda. U bolnu zanosu on podiže put nje obje ruke:*
– *O, veliki Bože, Ti vidje moju današnjju muku i laž. Morao sam tako, to Ti dobro znadeš. Pa sad, ko je kriv za sve ovo: Ti ili ja, ili neko treći, meni nepoznat?!...*

Simbolom jedne zvijezde u pomrčini Ćopić nagrađuje etiku svog junaka, koju u poenti suprotstavlja pobožnoj pomirenosti s nebeskom *pravednošću*.

Ovdje i ovako izgovorena sumnja pojačava se u narednim pričama.

3. Pred zatvorenim vratima

U trećoj, *Pred zatvorenim vratima*, u kojoj se nebo još jasnije vidi kao *studena praznina*, po hodžu dolaze dva mladića iz susjednog džemata, da isprati umrlog prosjaka, koji je noć ranije nađen krvav pred nečijim vratima.

Hodža, naravno, pristaje i polazi s mislima na mnogobrojne umiruće nad kojima je stajao nastojeći da pronikne u šta to gledaju svojim posljednjim pogledom. Nakon skromne i brze sahrane zadrži se malo s narodom u kafani, ali ćutljiv i zamišljen, da bi potom onda u mrak krenuo na magarcu kući. Sve vrijeme misli kako se pokojnik, pavši s neke stijene, krvav i slomljen, jedva dovukao do kuće i vrata, i tu možda dozivao u pomoć, ali mu oni unutra nisu otvorili, jer ga nisu čuli, ili ih je bilo strah. Ćopić daje svom junaku da ovaj slučaj univerzalizuje:

A tako su sva vrata u svijetu zatvorena, svukuda brave, mandali, katanci i teška nepokretnost zatvorenih vrata, sve se ogradilo i zatvorilo, a čovjek nevoljnik nalazi se sam na polju i uzaludno lupa da mu se otvori.

– Uh, uh! – neugodno se strese Nasradin-hodža i kao da se u istom trenutku pred njim otvori čitav ovaj široki svijet vas okovan u nekakve brave i katance i obzidan studenim bedemima, a vojska nevoljnika putuje, sama, jadna i gola, i krvavi se pred ćutljivim, hladnim tuđim kapijama, a nigdje nema ključa nit iko dolazi da im otvori. A ljudske uzdahe i dozive guta noć i studena praznina.

– Ko li je sve to zatvorio i gdje su sakriveni ključevi?

U postupak univerzalizacije Ćopić ide pravolinijski, bez pripreme i posebne motivacije, koristeći pogodnosti odluke da za junaka izabere lik iz usmene književnosti. Hodža se sve u istim mislima (*Ej, ej, a koliko njih tako kucaju i zovu poput onoga*

starog prosjaka, a svuda je zatvoreno i studen bije iz tuđih kapija koje su rastavile insana od insana, božjeg roba jednog od drugog, a nit se može odovud tamo, nit otud amo, baš ko na granici raja i pakla. Ma da su bar jedna otvorena vrata koja će prijateljski primiti onoga ko se sam, nevoljan i sirotan, potuca po noći...) vraća kući kasno, nalazeći ženu i djecu u dubokom snu, a ohladnjelu večeru pored ognjišta. Odlaze je (*Nije mu se jelo, nešto ga je gorko stezalo i gušilo u grlu.*) a onda otvara kućna vrata i na ulazu prostire asuru na koju liježe, ogrnuvši se kao da nekoga čeka. Hajte, hajte, čujemo ga kako mrmlja, *ulazite svi, ima mjesta, nije kod Nasradin-hodže tijesno... Golema je i prostrana njegova kuća ko široko more, može u nju stati vas božji dunjaluk...* Ćopić, instinktom dobrog pisca, patetiku ove geste ublažava humorom:

Spolja je navirala topla zvjezdana ljetnja noć šturo osvjetljujući koštunjavo lice i prosijedu bradu zaspalog hodže. I niko nije dolazio. Samo se nečije lutačko pseto nečujno poput sjene ušunjalo unutra i odnijelo mu nove novcate opanke od prijesne goveđe kože.

Humorna poenta ostavlja nas pred dilemom: da li je vrata ipak pametnije zatvoriti zato što svijet koji okružuje našu dobrotu vreba sitnim pakosnim smicalicama? Jesu li, drugim riječima, opanci dovoljno dobar razlog da ne čujemo glas ljudske patnje i oglušimo se na pozive u pomoć?

4. U mlinu

I četvrta priča, *U mlinu*, suočava hodžu s potrebom da odgovori traženju sirotinje. On još jedini od cijelog sela melje žito ne krijući se. Drugi, rješavajući se tako prosjaka koji ih opsjedaju i dodijavaju, čim zaspu zaključaju mlin, sakriju se u bujad iznad rijeke i odozgo stražareći paze da neko ne provali i ne odnese brašno. Samo hodža koji se nije tako *opametio*, drži se i dalje običaja i sjedeći na pragu sluša kloparanje kamenova.

On u tome istrajava uprkos trezvenim upozorenjima ukučana i prijatelja, koji bi da ga zaštite od sve većeg broja tražilaca, skoncentrisanih na subotu, dan kad je na njega red da melje.

Subota je po podne. Topal proljetni dan. Nasradin-hodža udešava mlin, proba među prstima brašno i uz huk i pljusak vode razgovara sam sa sobom.

– Eto sad, dobro će biti, ni presitno ni prekrupno. Melji se, melji, blago božije... Eto, ovako i Alah melje, golem je njegov mlin, namelje svemu vilajetu; i svak se podmiruje iz njegova mlina, svaki živi stvor i svakakva vjera. Eh, eh, Alahova čuda i njegove zgone i svemoći, koliko li on samo nadava svijetu... A prošla je godina rodila, rodila baš dobro, dao je On što se kaže objeručke, manje će ovoga proljeća i prosjaka biti, stigo je Alah da nahrani sve, pa i njih... Veliki je On i njegovi mlinci za svakoga melju...

U toj radosti i slavljenju boga prekidaju ga jedan za drugim siromasi, starci, sljepčovođe, Ciganke, da bi im svima udijelio lopaticu, dvije brašna. Ispočetka on razgovarajući se s bogom pokazuje svijest o skromnom učinku svog činjenja:

– Eto, kad im Ti nijesi bio kadar namljati, mučno, dina mi, da ću im i ja išta pomoći; šta je moj mlin prema Tvome – ništa. Će sam ja, a će si Ti...

Ali kako je molilaca sve više, a on nikog ne odbija, blago nezadovoljstvo izoštrava se u prijekor:

– Eto, kad im Ti nijesi dao, da ih se ja bar sjetim. Vidim ja da njima ni Tvoja rodna godina nije pomogla.

Najzad se pojavljuje njegov prijatelj Lovro, da pozajmi malo brašna, dok mu ne krene posao s građom u planini, ali hodži već više ništa nije preostalo. Lovro odlazi pognut, a hodža ostaje sam u mraku.

Nad crnom masom brijega stražarila je krupna večernjača. Nasradin-hodža podiže put nje zamagljene oči: ne, to nije

večernja zvijezda, to je svijetlo neveselo božije oko koje tužno gleda nevoljnike u noći, gleda golemu nevolju po svijetu kojoj ni on sam ne može na kraj stati.

U istom trenutku Nasradin-hodži bi grdno žao i sebe i ovoga naroda i dobrog božjeg oka što stražari u noći, pa samo s uzdahom raširi ruke široko i predano kao da se razapinje:

– Eto, Veliki, džabe je, džabe, vidim i ja sam, nema toga mlina koji sirotinji može namljeti... Uzalud su i Tvoje rodne godine i moje davanje... ne pomogosmo joj ni Ti ni ja, kad je neko treći uhvatio pa steže i ne da...

Ćopić iz priče u priču pojačava sumnju u svemoć boga, kojem sve glasnije prigovara. Ćopićev bog prije je bespomoćan nego svemoćan. Poređenjem (*kao da se razapinje*) izjednačen s Isusom, hodža ostaje zbunjen kad vjera nema odgovor na pitanja koja stvarnost postavlja.

5. U krađi

Peta po redu, i jedna od najuspjelijih u ciklusu, priča *U krađi*, bliska je po anegdotalnom zapletu kasnijim Ćopićevim pričama. U njoj autor, pojačavajući prethodni motiv, dovodi hodžu u situaciju da mora potkradati sam sebe. Naime, kad glad dovede ljude na njegov prag i on im počne dijeliti svoju hranu, njegova žena, zabrinuta za sudbinu vlastite porodice, preuzima brigu o kućnim zalihama na tavanu. Nasradin, ne znajući kako da pomogne siromahu čija djeca gladuju, smišlja da s njim skupa uveče, nakon što mu žena zaspi, provali na vlastiti tavan. Plan propadne kad u mraku nešto obori, probudi ženu, ona digne galamu i uzbuni komšije. Siromah bježi, a hodža ostaje na tavanu, odakle opet gleda u nebo i prigovara bogu:

– Eto, Pravedni, vidiš li Ti sad ovo... Po čijim je ovo zakonima ovako udešeno?

... Neće biti da ovdje stoji Tvoj pravedni prst!...

Ćopiću očito nije stalo do raznovrsnih i originalnih svršetaka priča. On ponavlja uvijek istu sliku: čovjeka u noći na zemlji koji se obraća bogu na nebu. Ovaj postupak umanjuje vrijednost svake priče ponaosob, jer kraj biva predvidljiv, ali ovako pojačava smisao cijelog ciklusa, uvezujući priče krajevima kao lajtmotivima.

6. U buni

Tako se završava i šesta priča, *U buni*; hodža staje na stranu sirotinje, koja je gladna napala na begovske ambare, zbog čega su na nju poslali četu konjanika za odmazdu. On u selu odakle je narod izbjegao zatiče ranjenog (kasnije će se shvatiti umirućeg) Lovru, koji pogođen u leđa priča:

– *E, moj hodža, da si samo tamo bio i ono vidio: puni ambari, puni do vrha, a naši koševi prazni zjaju... Je li to božja il ljudska pravda i naprava... Ej, ej, hodža, prepukne srce u čovjeku i nekakva mu druga pamet dođe kad vidi sve to. Ajoj, majko, što ću ti ga... Sve će nam poklati, dođe li samo onaj vileni Mujo od Kladuše. Eto šta uradismo... A i moralo se, vala...*

Nasradin-hodža, koji se rodio i odrastao u dubokom uvjerenju da je Alah moćan i dobar i da je sve što je na svijetu od njega postavljeno i uređeno ponavlja opet isto pitanje:

Nije zar dobar Alah postavio i ovako nerazumljivo strašne i nepravedne stvari. Nije, ali ko to onda mrsi njegove račune?

I Nasradin-hodža se podiže i raširi ruke u nijemoj i mutnoj stravi:

– *Ko to izvrcé i mrsi pravedne Alahove zakone?!*

Tako izlazi pred silnike, nastojeći ih zaustaviti:

– *Ne, ljudi, dina vam. Koševi su im prazni, djeca umiru... Šta je to sad... Stanite, vraćajte se natrag... – i ne umjede dalje ništa da kaže, nedostajalo mu je riječi.*

Umjesto odgovora dobija od vođe konjanika, Muje od Kladaše, udarac kundakom u glavu, od kojeg se onesvijesti i ostane ležeći. Konjanici napadnu narod u šumi, koji se razbježi na sve strane, a jedan od bjegunaca, videći hodžu (*Ležao je gologlav, okrvavljene sijede kose.*) zaključi:

– *Gle, stara psina, pa se i on digao da kolje sirotinju.*

Ćopić ovaj detalj ubacuje za slučaj da čitalac posegne za epskim umjesto za socijalnim ključem. Tema priče nije nacionalna, niti Ćopića zanima istorija muslimansko-pravoslavnih sukoba. On je fokusiran na pojedinca čija je etika visoko iznad stereotipa proizvedenih u etnički suženoj svijesti.

7. Srećna zemlja

Sedma priča, *Srećna zemlja*, smještena je u kafanu, u jedan kišovit jesenji dan. Džematlije komentarišu nedavnu bunu i uzdižu iznad sebe epskog junaka Muju od Kladaše, čiji život gazije vide kao bolji, ljepši i svjetliji od svog, koji je zapeo u jesenje blato sa buljukom djece za vratom. Kad se među njima pojavi Nasradin-hodža (*još blijed i slab od posljednje rane što mu je zadade Mujo od Kladaše u onoj kmetovskoj buni*) pitaju ga, jer je on jedini među njima mnogo putovao, *ima li iđe na bijelu svijetu kakve zemlje ja li grada u kom se srećno i ljudski živi.*

To pitanje, na koje on i sam već dugo traži odgovor, probudi u hodži sjećanje:

Još davno, na njegovim dalekim putovanjima iz mladosti, rodio se u njemu san o toj željenoj i nepoznatoj srećnoj zemlji.

Putujući tako jednog proljetnog jutra (u kom je to dijelu Carevine bilo, to on nikad ne bi znao kazati) izbio je Nasradin-hodža na vrh jednog kamenita brijega odakle je pucao prostran vidik na morsku pučinu. Pod njim se na obali prostirao omalen gradić opasan bedemima. Bijela jedra dviju velikih lađa plovila su kroz laki jutarnji vaz-

duh u susret suncu koje je izlazilo. Veliko moćno sunce, obavijeno lakom rumenom izmaglicom, dizalo se u daljini iz mora. Je li to ono izlazilo iz mora ili odnekle iz neke daleke nepoznate zemlje – to Nasradin-hodža toga trenutka ne bi umio da kaže, ali je samo osjećao to da mu je srce mlado i da klikće i hoće da poleti u susret suncu koje se rađa. Da, ono je moralo da se rodi negdje u nekoj srećnoj i dalekoj zemlji, koja je od Nasradin-hodže tako udaljena i u koju on, možda, nikad ni dospjeti neće. A bijela jedra nadvana vjetrom plove, plove u daljinu ispod svijetlog dubokog neba, plove, a za njima poput ptice leprša Nasradin-hodžina misao puna sjete.

Tu sliku Ćopić daje kao kontrast svojoj (i hodžinoj) domovini, koja je zaglavila u magli i blatu. Svijet oko njega u kafani čeka odgovor, ali kako on samo miče usnama i raspravlja o nečemu sa samim sobom, svi zaključe da mu nije dobro i da je to posljedica nedavnog udarca u glavu. Uskoro se razilaze i ostavljaju hodžu samog, a on se iznenadi kad nad ohladnjelom kafom u fildžanu shvati da su svi otišli.

Najzad i sam ustaje i odlazi, kližući se po blatu. Ćopić poetira:

Bije se i s kišom, i s pomrčinom, i s bolom, i sa svojom velikom samoćom, bije se i ide naprijed; stići će valjda do svoga sunca i do svoje daleke srećne zemlje, stići će, pa makar bio i jedini i bolno i veličanstveno usamljen.

Bog se ne pominje. Srećna zemlja nije raj, nego neko daleko mjesto s one strane mora, odakle izlazi sunce i gdje je svijetlo i toplo, mjesto do kojeg se dolazi borbom. I ovdje je protivnik kojeg treba savladati pomrčina, čija simbolika ostaje nepromijenjena, upućujući na pasivnost, neznanje, zaostalost, učmalost...

8. U šumi

Osma priča, *U šumi*, počinje hodžinom posjetom mudrom starcu, kojeg nalazi na samrtnoj postelji i nezainteresovanog da s njim raspravlja o krupnim stvarima.

Na sva pitanja stari se ljutio govoreći da se njega niko na svijetu ne tiče, da ga puste da umre na miru, a ako se hodže već tiču nevolje pustog tuđeg svijeta, neka onda za sve to pita Alaha, koji je sve to tako udesio, a hodži bi, kaže, bolje bilo da se ne stavlja u Alahove poslove.

– On je tako udesio pa ako hoš da znaš kako i zašto, hajd, brate, pa ga pitaj, a mene ostavi na miru, vidiš, da mi je duša u nosu... On hoće da mi dokuči sve zakone i uredbe ovoga svijeta... Da, a meni je, brate, do umiranja. Šta meni vrijedi...

Ne zadobivši sagovornika, hodža se zaputi u šumu poviše sela gdje se običavao osamiti i predavati razmišljanju. Na stazi mu se oko nogu stane vrzmati nečije radosno psetance. *Da srećna hajvana*, ponovi dva puta hodža i nagradivši životinju *skorelom korom somuna* koja mu se našla u džepu, odobrovoljen nastavi put pjevušeći. Ali se opet sneveseli, kad iz jedne kuće začuje vrisku i zapomaganje i sjeti se da to onaj *vječito smrknuti Osmo Dizdarević* tuče svoju ženu.

Zna za to odavno čitavi džemat, ali svak o tome ćuti. Zašto da se ko miješa u Osmine poslove, žena je samo njegova i on može ako će je i ubiti, šta se to koga tiče.

Hodža nastavlja svoj put ka šumi na brežuljku, iznad i daleko od *bolesna džandrljiva svijeta, od ljudi koje se među sobom grizu i biju, od čitavog toga dolje tužnog življenja.*

Gore se smiri, slušajući *nečije veliko moćno srce, čija je snaga neizmjerljiva i od koga živi sve uokolo, živi bez bola i bez straha, u poređenju s kojim je njegovo malo ljudsko srce plašljivo i nemoćno, puno sumnji, bola i mutnih pitanja, srce koje je davno izgubilo (a možda nikad ni imalo nije) svoj mudri mir i ravnotežu, pa se lomi, strada, prečesto se vara i nikad ne miruje.*

Smiren gleda mrave i hvali boga:

– *Kako je mudar i dobar Tvoj red – prošaputao je Nasradin-hodža osjećajući kako se u njemu sliježu i tonu današnji nemiri – kako je ugodno osjećati na svemu Tvoju ruku i Tvoju mudrost i pravedan zakon.*

Ali onda opet lajtmotiv sumnje u utvrđen red stvari:

– *A čija li je ono uredba dolje kod nas, među ljudima. Je li i to Tvoje? Zašto si dopustio da onaj nekad onako mudri i pametni starac postane samoživa i osorna zvijer, zašto je tako mračno i tužno po ljudskim stanovima, zašto se muči čovjek na zemlji Tvojoj, bije ženu ni krivu ni dužnu i, vječito smrknut i žalostan, kreće se ispod sunčana neba? Ko je unizio i zarobio kmeta, a begu dao preobilno bez ikakve mjere i kantara? Čija li je to kriva mjera? Nisi zar ti dao Muji od Kladuše tu vlast da bude jastreb, tica grabljivica. Od koga li je sve to? Zar od Tebe koji si mravu odredio stazu njegovu i kosu dao veselo srce? Ne, ne, nijesu u Tebi korijeni tužnom ljudskom življenju, tu se neko drugi umiješao.*

Umoran od te svoje sumnje, od tuge i nemira koji ga odvaja od srećnog mira u šumi, hodža počinje da se moli velikom Alahu da ga oslobodi ljudskih nemira, sumnji i tugovanja, i da ga primi u svoje carstvo bezbrižne radosti i modrih tišina.

Moleći se osjeti kako i sam postaje dio te *ćutljive* dobre Alahove prirode i kako je to dobro i ugodno osjećati u sebi tišinu i mudri mir Alahovih stvari...

Međutim, iz tog molitvom zadobijenog mira budi ga (O, Nasradine, o babo, hajde brže kući, zovu te ljudi... O, babo...) nemoćni glasić njegovog djeteta koje su poslali po njega; dolje, u džematu trebaju ga ljudi žalosni, brižni, ispaćeni i nevoljni, jadni, nemoćni ljudi pripušteni jedan drugome.

Hodža se odjednom osjeti kao izdajnik, uhvaćen u bijegu.

Dok silazi niz bukvik, traži od boga oprostaj:

Mrmrljajući odmahivao je rukom nekud u tminu:

– Oprosti, Ti, meni što sam tražio ono što nije za me. Uzalud je meni otimati se i bježati kad je moje mjesto dolje među njima. Neka kukavice bježe od svog stada i svog bremena, a ja neću. A i što će meni samome mir i sreća kad je oni nemaju, de, reci. Nijesam ja ni Mujo ni Alija da se meni mjeri drugom mjerom i na drugome kantar...

Ponovo, dakle, Čopić poentira opredjeljujući se za etiku koja molitvom zadobijenom *carstvu bezbrižne radosti* pretpostavlja socijalni angažman.

9. U Orlovskoj klisuri

U *Orlovskoj klisuri* je deveta po redu priča u ciklusu, kojom Čopić uvodi još jednog epskog junaka, Budalinu Tala. Za razliku od Muje, on je Nasradinov prijatelj, *golač i delija*, koji se obično poslije *svađa i prepirki s begovskim junacima i megdandžijama sjeti davnog drugovanja i putovanja s tim neobičnim i razumnim hodžom*.

Hodža ga dočekuje pričom o pećini u Orlovskoj klisuri, i nekom davno umrlom mudracu, koji je *narod savjetovao i učio ga svakom dobru*, i za čijeg je života *sve dobro išlo u ovome kraju, nije bilo ni sirotinje, ni nepravde, ni tolikih drugih nevolja*, a iza koga je u pećini ostala knjiga u kojoj je *zapisano sve ono što je on učio*, i u kojoj *našao bi nauk za dobro i srećno življenje*. Nasradin završava priču vjerujući da kad bi neko tu knjigu našao, *sve bi opet pošlo dobro kao i onda dok je starac živio*.

Tale ga je čutke slušao nešto kisela lica, a onda u jednom trenutku podiže glavu i zagleda se Nasradin-hodži pravo u oči. Kao da je u njima htio da sagleda da li to hodža i sam vjeruje u sva ta pričanja.

– Nasradin-hodža, ja ne vjerujem da je ovdje ikad bilo srećna života. To je samo priča, lijepa priča – procijedi on žalosnim jedva čujnim glasom.

Tale uvjerava hodžu da se svijet ne može popraviti tako lako i brzo, ali na kraju ipak pristaje do pođu skupa i izvide stvar.

Poranivši, Tale na konju a hodža za njim na magarcu, skuju usput plan da pećini priđu odozgo, tako što će Tale hodžu polako spustiti na konopcu. Takav naum bez poteškoća provedu u djelo. Sjedeći na samaru vezanom konopom hodža se spušta do pećine, u kojoj naravno ne nalazi knjigu.

Nasradin-hodža zakorači na kamenito tle pećine, posuto perjem i tankim ptičijim koščicama. U početku je slabo razaznao sve oko sebe, a kad mu se oči malo privikoše na polumrak, vidje da je pećina unutra dosta prostrana i prazna s visokim stropom sa koga su visile dugačke, mokre kamene svijeće. (...) Nigdje ništa, samo koščice i perje – ostaci orlove gozbe. A gdje je sveti starac s mudrom knjigom o životu? Prazno, svuda prazno, a treba spasavati... (...) Vlažno je i hladno, studen se šulja oko nepomičnih nogu. Sa stropa kaplju i rasprskavaju se rijetke teške kaplje. I nigdje nikoga; ni starog mudraca, ni knjige koja spasa, a i ono što je hodža u sebi nosio, krši se i nestaje. Tužno je, mnogo tužno, i uzaludan je pokušaj da se spase nešto što je bilo samo san...

Razočaran, hodža izlazi iz pećine, ne javivši se Talu, i sjeda na samar koji se, jer je Tale gore bio pustio konop iz ruku, otisne niz strminu, skupa s hodžom na njemu. Pad se završi teškim ubojima i čuđenjem, od kojeg hodža sporo dolazi sebi i na kraju ne prepoznaje ni Tala, koji mu zabrinut hita u pomoć.

– Koga li onaj hoće da bije? – zaplovi mutno pitanje u Nasradnin-hodžinoj glavi i on se loman i težak spusti na kamen.

Nije se trenutno ni sjetio da je to njegov prijatelj Tale.

Varirajući motiv don Kihota, Čopić svog junaka ostavlja neotrežnjenog, sasvim odvojenog od stvarnosti, nesposobnog da razlikuje san i javu, prijatelja od nasilnika. To je zasluženo jadan kraj pokušaja da se lako i na brzinu popravi svijet, vodeći se narodnom pameću.

10. Na čudotvornom vrelu

Zato će u narednoj, desetoj priči, *Na čudotvornom vrelu*, kad čuje svoju ženu kako neku majku bolesnog djeteta nagovara da zdravlje potraži na vrelu Svetinja, reći:

Hajd, hajd, čuti, pametnija ćeš biti, što tu zaluđuješ jadni svijet, dosta mu je i njegove brige i nevolje. (...) Vrelo, čudotvorno vrelo, (...) šejtan i s njima i s tim njihovim vrelom. Nije mi dosta što sam nagraiso vjerujući da u onoj pećini spava sveti mudrac, nego mi sad još spominju i to vrelo. Tako ti je to kad čovjek vjeruje ludu i neuku narodu i za tuđom pameti ide – i stenjući stade da pipa uboje na leđima.

Pa ipak odluči da sutradan pođe na Svetinju i vidi ko će se od naroda s nje povratiti izliječen i zdrav. Siguran da su takva čuda nemoguća, on dolazi na tamno kameno ždrijelo iz kojeg svakih četvrt sata izbije voda i poteče potokom. Svijet oko izvora čeka, i kad voda krene koritom pere bolesne udove u njoj, ili je grabi i nosi teškim bolesnicima koji leže nepokretni naokolo.

Hodža, dugo gledajući taj prizor, sjeti se *svoje jučerašnje srdnje na ono vrelo i na neukost svijeta, sjeti se da je spremio mnogo teških riječi za praznovjerne bolesnike, ali sve to kao da bijaše nekud bespovratno iščezlo.*

Utom ga iz misli prene glas starca koji ga zamoli da mu u pružen čanak zahvati vode, jer je on sam preslab za narod koji se dole gura i pere.

Kad mu hodža ispuni molbu, bolesnik opere ranu i oraspoložen počne pričati ko se sve na tom izvoru izliječio. Hodža i dalje misli da je *sve to laž i golema varka i da vrelo nikog ne liječi*, ali ga ne prekida, jer *mu je nešto bilo žao videći ga sa koliko nade i oduševljenja priča o čudesima koja se nikad desila nijesu.*

Na izmaku dana on bolesniku pomogne da se uspne do puta, a on se vrati i uskoro ostane posljednji. Mислеći o tome kako *sa svih strana vode ovamo puteljci i stotine ljudi dolaze*

ovamo u varljivoj nadi da nađu lijeka, nade i utjehe i pitajući se koga oni još imaju da ih okrijepi i utješi? Nikoga do ovoga dobrog studenog izvora, on se postidi što je došao tu s namjerom da im ugasi nadu.

Pogružen i tih, hodža priđe do samog izvora. U kamenitoj udubini, u plitkoj vodi, svijetlile su se nekolike srebrne pare bačene u vrelo kao dar dobroj i čudotvornoj vodi. Bilo je i bakarnog novca koji se u sjeni jedva razlikovao od tamna kamena.

Ćutljivo stajao je hodža nad izvorom, sumrak je već stao da se hvata u udoljini oko njega, a kad vrelo stade potmulo pa onda sve jače da grgolji izbacujući taman mlaz, Nasradin-hodža kao da se nešto prenu, zavuče ruku u dubok džep ča-kšira i baci u izvor krupan srebrni novac.

Ćopić ponavlja ideju priče *Nasradin-hodžina laž*, samo što je ova sada lišena rasprave s bogom. Kako se ciklus bliži kraju, njegov junak ima sve manje potrebe za tim i sve više razumijevanja za ljude koji prepušteni sebi i napušteni od boga nalaze različite načine da žive bolje i lakše.

11. Nevjerni Alahov sluga

U pretposljednoj priči, *Nevjerni Alahov sluga*, sad već ostarjeli Nasradin-hodža poduhvatio se skupljanja novca za gradnju nove džamije u selu. Sa sakupljenim novcem razmišlja pri povratku zašto ne osjeća više onu radost i uzbudjenje kao za nekadašnjih lutanja. I odgovara:

Zar može bez gorčine da bude onaj ko je vidio kako ljudi umiru za mjericu žita, ko je osjetio nepravdu i bol, koji za sobom siju Mujo od Kladuše i njegovo zloglasno društvo, otkud krila onome ko je vidio i krv, i rane, i bijedu, i djecu od tri godine, koja već znaju za gladovanje.

Umoran i razočaran, on na konačištima zamišlja kako bi dobro bilo usnuti beskrajan san i odmoriti se jednom i zauvijek od takvog svijeta, ali ga drugi glas razbuđuje:

Zašto se ti sad tu izležavaš i miruješ? Možda baš sad negdje neko zove u pomoć, neko je siročić zalutalo na pustu drumu, neko je bolestan i u ognju bunca i traži vode, nekom su učinili nepravdu i on sad guta bol i suze, jer nigdje ne nalazi čovjeka... Ustaj, zašto se odmaraš, zar to nije grijeh. Dok ti spavaš, zlo napreduje, ljudi propadaju. Nikog nema da ustane i da brani, svi spavaju, a zlo je budno i zato neko treba da bdije.

Za razliku od priče *Pred zatvorenim vratima*, zasnovane na istom motivu, Čopić ovdje ide korak dalje. U nastavku hodža susreće ostarjelog prosjaka i daje mu pregršt od skupljenog novca za džamiju. Zatim ga noć zatekne na vrhu nekog brda, s kojeg gleda izlazak krupnog crvenog mjeseca. Zadivljen veličinom i blizinom mjeseca, u kojem prepoznaje Alahovu stvaralačku snagu, on driješi kesu i broji novac, prisjećajući se kome je sve iz nje dijelio milostinju:

– Udijelio sam danas onoj dvojici prosjaka, juče onom starcu više mlina i onda još... kome sam ono juče davao novca?... Aha, onoj ženi što je po poljima skupljala klas. Da, da... Tuđe su vjere i onaj stari i ona žena, ali šta mari; neće se zar Alah naljutiti, i ono su njegovi stvorovi... A da čiji su, nego njegovi! – čisto se obrecnu na nekog nevidljiva pored sebe. – Dao sam im i šta je to sad koga briga.

Ali neki drugi glas opomene ga da nije davao svoj novac, nego džamijski, a džamijsko je Alahovo.

Ta istina jasna i porazna sinu mu odnekle pred očima tako gola i surova da on trenutno ostade zbunjen i bez riječi. Zbilja, on je dijelio svijetu džamijski novac. Novac davan na put božji, za bogomolju pravovjernima, on je, eto, rasipao i svojima i tuđoj vjeri. A paklene muke čekaju onoga ko Alahovo harči i rasipa. Sa Sirat-ćuprije, koja je tanja od dlake, a oštija od sablje, survaće se u vječnu propast nevjerni Alahov sluga Nasradin-hodža.

Bez pokreta i bez riječi, kao drven, Nasradin-hodža se zagledao nekud u daljinu, naglo izvukao ruku iz kese kao da se tamo opekao, i tako je ostao nekoliko trenutaka osjećajući kako je odjednom oko njega postalo sve pusto i hladno. Mjesec odskočio iznad brijega i njegovo lice došlo nekud studeno i strogo kao da se sprema da izrekne veliku i tešku osudu.

– Eto, izgubih dušu.

Ali se onda sjeti starca, i svih jadnih i bespomoćnih, pa se predomisli:

Alahu, i ti bi im udijelio da siđeš dolje na ove naše drumove.

Pa to ponovi još jednom:

Alahu, i ti bi im udijelio.

I smiren, i siguran da je ispravno postupio, sjeti se svog džemata i svoje stare drvene džamije sa koje je bezbroj puta izgovorio *Alahovo ime*, da bi zaključio:

– O, Alah, Alah, Ti najbolje vidiš da je duša Tvog sluga čista i bliska Tebi. A čemu će Tebi drukčija i bolja džamija od one naše stare. Srce Tvog sluga Nasradina dozvaće Tebe i s naše sirotinjske bogomolje kao i s najvišeg stambolskog minareta.

Spor Nasradina s bogom, što je glavna tema ciklusa, Ćopić rješava pomirenjem, ali na način da je Nasradin na kraju taj koji oblikuje boga prema svojim načelima, kao biće razumno i pravedno, skoro pa klasno osviješteno. Takav je obrat sasvim u redu s ciljem koji Ćopić, i socijalna literatura, pred sebe postavljaju.

12. Razgovor s čovjekom

Najzad, u posljednjoj od dvanaest priča u ciklusu, *Razgovor s čovjekom*, postaje jasno da bog egzistira u ovoj prozi samo kao proizvod čovjekove svijesti.

U priči se hodža (*Sijed, umoran i star*) penje na uzvisinu i sjeda na kamen visoko iznad zapjenušene rijeke, uživajući u toplom jesenjem danu.

Ali blaženstvo zrelih jesenjih časova ne traje dugo. Ispred hodže počinju da putuju protekle godine i dani. Sve ono što se ostavilo i prežalilo, nad čim se tugovalo i provodilo nesane noći, kao da se probudilo i traži svoj posljednji obračun.

Mnogobrojne zgode i nezgode njegovog burnog i čudnog života ponovo su oživjele u svom tihom sablasnom svijetu uspomena. S drenovcem preko ramena prolazi ispred njega njegov stari prijatelj Tale, čovjek koji ne zarezuje ni carsku ni vezirsku, ali srce mu je nesrećno i razbijeno; na rukama mu ponovo izdiše tihi blijedi buntovnik Lovro Rebac, ranjen pred tuđim prepunim ambarom, drumovima jezdi bijesni Mujo od Kladuše, težak i nemio kao zlo, pred očima podrtava svijetla i daleka slika nikad viđene srećne zemlje. I sve je to danas tako daleko i na svemu leži mir proteklih umrlih stvari.

Ovom rekapitulacijom nekoliko bitnih događaja iz hodžinog života, kako je taj život predstavljen u pričama, Ćopić priprema svršetak ciklusa. Sažimanje sugeriše hodžinu smrt, pa će ga na kraju priče zaista pronaći mrtvog, s rukom pod glavom, kao usnulog.

Ali prije nego se to desi, postaraće se Ćopić da hodža u toj prošlosti koje se sjeća ugleda i sebe:

Ko je taj čudni i zaneseni čovjek koji vječito putuje bosanskim drumovima? Tako mu je i blizak i dalek u isti mah. Gleda Nasradin-hodža i čisto ne vjeruje da je to zaista bio on. Kako je i tragičan i smiješan taj osamljeni hodža koji na magaretu putuje svijetom i sa svoje dvije usamljene ruke pokušava da među ljude ponovo povрати mudri mir pravednih Allahovih zakona, koje je neko nepoznat pomrsio i naopako postavio. A ipak, kako je draga borba za taj daleki san koji hodža u sebi nosi. I čini mu se da mu se ponovo po-

vрати mladost i snaga, da bi opet krenuo istim putevima i po istome poslu, krenuo bi pa makar i opet ostao usamljen i smiješan kao i nekada.

Ovim odličnim postupkom, vraćajući Nasradina u legendu a potvrđujući u sadašnjosti njegovu etiku, Ćopić zaokružuje cijelu knjigu. Čovjek koji vječito putuje bosanskim drumovima besmrtn je i po tome ravan bogu. Tu perspektivu čovjeka/boga potvrđuje i pozicija s koje Nasradin gleda ljude u klancu koji posluju nešto oko mlina i pored njih dvije žene koje prostiru rublje.

Gledani odozgo svi su se oni činili kao mali šareni mravi. Hući moćna rijeka, ruši se preko kamenja i sva u pjenu guši se kroz tjesnace, okolo stražari sivo stijenje, a gore u vrto-glavim visinama putuju rastrgani oblaci. A pored svega toga stoji mali neznatni mrav – čovjek. Stoji i bori se protiv sviju moćnih studenih sila oko sebe. Sjedi sitni mrav na obali divlje rijeke, velika je njegova snaga, smjelo mu je srce. Pa zar on ne usavršava i produžuje rad Velikog Zidara!

Dugo je hodža gledao one dolje ljude kako se miču poslujući oko mlina i dušu mu je ispunjavalo dotle nepoznato divljenje pred snagom i upornošću toga malog stvorenja. Prvi put dotada kao da je ugledao čovjeka u svoj njegovoj snazi i veličini, i nije ga bilo strah za njegovu sudbinu. Od toga mu postade i toplo i sigurno.

– Mali, ti nećeš propasti pa makar mene i ne bilo. Golema je tvoja snaga i te ruke naći će svoj spas. Ti što prevrćeš tešku ćutljivu zemlju, obaraš moćne dubove i u dubokoj klisuri boriš se s podivljalom rijekom...

Dugo je tako hodža razgovarao s čovjekom. Provi i posljedni put u životu njegove oči bile su okrenute k zemlji i razgovor mu je tekao bez razornih sumnji i bolnih pitanja. Posljedni i najtopliji razgovor ćudnog i smiješnog ratnika hodže Nasradina.

Naivni optimizam socijalnog angažmana

Ćopić završava knjigu naivnim optimizmom, s vjerom u čovjeka, u njegovu snagu i upornost, sa spoznajom da spas nije u molitvi nego u radu, borbi i stvaranju. Taj optimizam dolazi iz ideologije koju osim ovog pisca u to vrijeme dijele i Zijo Dizdarević, Meša Selimović, Derviš Sušić, Hasan Kikić, Skender Kulenović... Neke od njih spomenuće Ćopić u predgovoru *Bašti sljézove boje*:

Tih istih godina ja sam, slučajem, izbjegao tvoju sudbinu, ali evo, ima neko doba kako me, za mojim radnim stolom, osvoji crna slutnja; vidim neku noć, pro hladnu, sa zvijezdama od leda, kroz koju me odvođe neznano kud. Ko su ti tamni dželatni u ljudskom liku? Jesu li slični onima koji su tebe odveli? Ili braća onih kojima je otišao Goran? Zar to nisu tamne Kikićeve ubice?

Motiv noći, hladne, sa zvijezdama od leda i ratnik čija starinska odora, pradjedovsko koplje i ubogo kljuse, koje ne obećava bogzna kakvu trku, ukazuju na čvrstu i nepreviđivu vezu *Bašte* i *Nasradina*. Između su hiljade ispisanih stranica (i čitava jedna više nego uspješna književna karijera), ali nijedna se od njih ne može čitati bez svijesti o razlozima i uvjerenjima iz kojih su napisani.

Tumačenje koje ih prećutkuje falsificira Ćopićevo djelo. A ukoliko to radi u školi, onda zloupotrebljava i književnost. Na isti način moglo bi se prigovoriti i nama da je zloupotreba književnosti i ovo naše potezanje Ćopića kao aduta u polemici s nacionalizmom. Međutim, onaj ko bi to prigovorio morao bi pokazati gdje je *zlo* u takvoj *upotrebi*. Mi, za razliku od državnih sastavljača i tumača književnosti, ne prećutkujemo njen ideološki potencijal, ne skrećemo pažnju sa bitnog na nebitno, ne koristimo knjige kao cigle u podizanju zidova među ljudima i zajednicama. Kraće rečeno: mi znamo da književnost u školi ne može biti oslobođena *upotrebe*, ali vjerujemo da ne mora služiti zlu.

No, primarna namjena ovog pogovora nije bila otvaranje akademske polemike o ciljevima i standardima čitanja književnosti u školi (iako je smatramo neophodnom i hitnom), nego najprije skretanje pažnje nastavnicima, roditeljima i đacima na jedno zanimljivo, vrijedno i nedovoljno poznato djelo Branka Ćopića. Čitajući priče u knjizi Nasradin-hodža u Bosni, i razgovarajući o njima u školi, đaci na ovom dobrom primjeru socijalne literature mogu otkriti teme i probleme koji su i danas aktuelni i koji se i njih tiču. Ovdje predloženo tumačenje skroman je prilog jednom takvom mogućem naporu.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

821.163.4(497.6)-32

ĆOPIĆ, Branko

Nasradin-hodža u Bosni / Branko Ćopić ;
[pogovor Nenad Veličković]. - Sarajevo : Mas media
: Fond otvoreno društvo BiH, 2015. - 115 str. ; 20
cm. - (Školegijum. Lektira ; 7)

Socijalni angažman Ćopićevog Nasradin-hodže u
Bosni: str. 85-115. - Bilješke uz tekst.

ISBN 978-9926-414-00-9 (Mas media)

ISBN 978-9958-749-13-1 (Fond otvoreno društvo BiH)

COBISS.BH-ID 22430726

Već i sama naslovna stranica knjige privlači pažnju i nudi je kao tržišno opravdanu. Hem na njoj ime omiljenog dječijeg pisca, Ćopićevo, hem svima simpatični šeret iz narodnih priča kao njen glavni junak. Pa ipak je ovaj ciklus ostao prilično zapostavljen u domaćoj lektiri. Šta je to u njemu što ga uprkos tržišnoj potentnosti i interkulturnoj podobnosti drži dalje od školskih klupa?

